

HRVATSKE NJEMICE I NJIHOVE SUDBINE U PORAĆU

Polić, Franka

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:943155>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

HRVATSKE NJEMICE I NJIHOVE SUDBINE U PORAĆU

FRANKA POLIĆ

SPLIT, 2024.

Filozofski fakultet u Splitu

Odsjek za povijest

HRVATSKE NJEMICE I NJIHOVE SUDBINE U PORAĆU

Mentor: prof. dr. sc. Mladenko Domazet

Studentica: Franka Polić

Split, rujan 2024.

Sadržaj

1.Uvod.....	4
2.Komunistička represija u poraću.....	5
3. Nijemci na jugoslavenskom tlu.....	7
3.1. Tko su bile hrvatske Njemice ?.....	11
3.2. Nametanje kolektivne krivnje.....	13
3.3 Status jugoslavenskih Folksdojčera i provođenje agrarne reforme.....	18
4. Sudbina Njemica u poraću.....	20
4.1. Sudbina Njemica na hrvatskom i jugoslavenskom tlu u poraću.....	21
5. <i>Jedna žena u Berlinu i Zato što noć nema oči</i>	24
6. Njemice u logorima.....	28
6.1.Sudbine Njemica iz logora Krndija.....	29
6.2.Smještaj i uvjeti života u logoru Krndija.....	38
6.3. Prehrana logorašica.....	41
6.4.Bolesti u logoru.....	43
7. Pjesme iz logora Krndija.....	44
8. Logoraška pisma Marije Mire Knöbl.....	49
9. Logoraški spomenar Albine Rechner.....	52
10.Zaključak.....	56
11. Sažetak.....	62
12.Summary.....	63
13.Popis slikovnih priloga.....	63
14.Popis literature.....	66

1.Uvod

U radu će se govoriti o hrvatskim Njemicama i njihovim sudbinama u poraću, odnosno u poslijeratnom razdoblju. Hrvatske Njemice pripadnice su njemačke nacionalne manjine, čija se prisutnost na hrvatskom teritoriju može pratiti od 13. stoljeća. Veći broj Nijemaca naselio se na teritorij Hrvatske nakon oslobođanja od Osmanlija u 19. stoljeću. Drugi naziv za pripadnike njemačke nacionalne manjine koji su živjeli izvan teritorija Njemačke je *Folksdojčeri*.

Kako bih bolje shvatili njihovu sudbinu u poraću, bitno je razumjeti prisutnost Nijemaca na hrvatskom i jugoslavenskom teritoriju, a također je potrebno objasniti i odnos nove vlasti prema Nijemcima koji su živjeli na području Hrvatske i Jugoslavije.

Rad se sastoji od više dijelova, prvi dio rada govori o komunističkoj represiji u poraću, zatim se navode statistički podatci o broju Nijemaca na jugoslavenskom teritoriju, odnosno uspoređuje se broj pripadnika njemačke nacionalne manjine koji je živio na području Hrvatske prije i poslije Drugog svjetskog rata. Drugi dio se odnosi na pitanje tko su zapravo bile hrvatske Njemice, odnosno kada su došle na područje Hrvatske, kakva je bila uloga Nijemaca u Hrvatskoj prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata. Zatim se govori o provođenju agrarne reforme i o protjerivanju Nijemaca s njihovih imanja, ali i o njihovom pravnom statusu unutar Jugoslavije. Treći dio govori o nametanju kolektivne krivnje većini *Folksdojčera* za zločine Trećeg Reicha. Zatim se govori o sudbinama Njemica u Njemačkoj, ali i o sudbini jugoslavenskih Njemica. Uspoređuju se sudbine žena iz Berlina tijekom sovjetske okupacije sa sudbinama hrvatskih Njemica. Zadnji dio rada se odnosi na sudbinu hrvatskih Njemica u logoru Krndija. Prikazuje se njihova svakodnevnica, uvjeti života, prehrana, bolesti i ostali problemima s kojima su se suočavale. Na samome kraju prikazana su neka od pisama hrvatskih Njemica, pjesme koje su logorašice pisale i pjevale u logoru te ostaci jednog spomenara iz privatnog vlasništva jedne hrvatske Njemice.

Cilj rada je prikazati njihovu mučnu sudbinu koja ih je neopravdano zatekla u godinama nakon Drugog svjetskog rata. Hrvatske Njemice bile su dehumanizirane od strane nove vlasti, no ovaj rad, iako prepun njihovih osobnih i teških svjedočanstva, želi prikazati njihovu volju za slobodom i životom.

Ključne riječi: hrvatske Njemice, *Folksdojčeri*, komunistička represija, nametanje kolektivne krivnje, logori

2. Komunistička represija u poraću

O represiji koju je počinila Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) nad svim poraženim vojnim i političkim protivnicima krajem Drugog svjetskog rata te nad svima koje je smatrala neprijateljima svjedoče dokumenti postrojbi Narodno oslobodilačke vojske (NOV-a) i Partizanskog odbora (PO) Jugoslavije/ Hrvatske, organa KP Jugoslavije/Hrvatske, Demokratske federativne (DF) / Federativne narodne Republike (FNR) Jugoslavije odnosno DF/FNR Hrvatske te dokumenti iz državnih i stranih arhiva. Razni dokumenti svjedoče o pojedinačnim i masovnim likvidacijama, ali i o različitim vrstama mučenja i ponižavanja, oduzimanja imovine i pljačkama osobne imovine.¹ Iako je još 1929. godine sklopljena Ženevska konvencija po kojoj bilo koji "silom ili dobrovoljno razoružan protivnik" se ne smije smatrati neprijateljom, nego ratnim zarobljenikom kojemu se nesmije oduzeti život, postoje brojni dokazi, dokumenti i svjedočanstva ljudi koji su proživjeli razna maltretiranja. Ona nam dokazuju da se komunističke vlasti u stvarnosti nisu uopće pridržavale pravila konvencije, već su provodile likvidacije ratnih zarobljenika i maltretiranja civilnog stanovništva. Razna huškanja na mržnju prema neprijateljskoj strani su dolazila od samog vrha KPJ-e, a o tome svjedoči i pismo Milovana Đilasa, glasnogovornika KPJ-e koji 1943. piše: "Ne prevaspitavajte ih, ne trošite vrijeme, ne nadmudrujte se s njima! Oni znaju što čine. Ubijajte ih kao pse." ²

Unatoč tomu što je 1944. predsjednik vrhovnog štaba Josip Broz Tito izjavio da se "sa svim zarobljenicima ima postupati po međunarodnom pravu" bezbrojni niz dokaza potvrđuje da se na terenu radilo upravo suprotno, a o tome kako su ratni zarobljenici tretirani samo na području Drniša govori izvještaj Drage Desputa, člana Sudskog odsjeka Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 17. siječnja 1945. Centralnom komitetu KP Hrvatske. On u tom izvještaju tvrdi da su partizanske postrojbe provodile masovne likvidacije ratnih zarobljenika te da su taj "posao" odrađivali dosta neozbiljni ljudi koji su na području Drniša strijeljali i bacali u jamu ljude koje nisu do kraja ubili te koji su iz jame kako on sam navodi vikali "majku vam vašu ubijte me do kraja!". Također, u još jednom izvještaju Drage Desputa jasno je navedeno da članovi Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNA)³ ne poštuju jasne direktive koja im zabranjuje da vrše likvidacije bez sudskog dopuštenja za takva djela. Zabilježeni su mnogi slučajevi u kojima su

---

¹ GEIGER, V., RUPIC, M. (2011.) *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti Dalmacija*. Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, str. 39.

² GEIGER, V., RUPIC, M. (2011.) 39.-42.

³ Jugoslavenska sigurnosno-obavještajna organizacija nastala odlukom J. Broza 13. V. 1944.

organi OZN-e bez ikakvog suđenja vršili ubojstva i maltretiranja stanovništva, tako znamo da je OZN-a u Sinju kao i u drugim mnogim mjestima likvidirala 6 osoba bez ikakvog obrazloženja za takvo djelo.⁴

Bez obzira na uredbe koje su donesene od strane Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ) prema kojima "za zločine treba odgovarati samo onaj, koji je taj zločin počinio ili pomogao" razni slučajevi maltretiranja stanovništva u poraću pokazuju na upravo suprotnu činjenicu odnosno da su žrtve često bili nevini civili. Obračun s "narodnim neprijateljem" nije stao samo na muškarcima, već su organi OZN-e činili razna zlodjela i nad ženama diljem države. Tako su zabilježeni slučajevi u Kaštelima, u kojima su članovi OZN-e fizički zlostavljali dvije žene, seljakinje, a o težini njihovog zlostavljanja najbolje govori i činjenica da su ih tjerali da piju vlastitu mokraću. Nakon što su zatvorene, ispostavilo se da one po ničemu nisu bile krive i ubrzo su oslobođene.⁵ Dakle, jasno je da je "narodni neprijatelj" zapravo mogla biti bilo koja osoba koju je nova vlast vidjela kao političkog ili klasnog neprijatelja. Ovakav model traženja krivca i poticanja mržnje prema neprijatelju uvelike podsjeća na staljinistički model. Najveći neprijatelji za novu vlast su zasigurno bili tzv. Križari, odnosno oružane snage Nezavisne države Hrvatske (NDH), koju su u najvećem broju činile ustaše, a puno manje Hrvati koji su se borili u redovima Wehrmachta⁶ i Waffen SS-a⁷, zatim četnici i Katolička crkva. Osim fizičkog uklanjanja svih onih koji su smatrani "narodnim neprijateljem", nova vlast je odlučno provela njihovo materijalno i političko uništenje.⁸

21. studenog 1944. donesena je odluka o konfiskacije imovine "narodnih neprijatelja", odnosno o "prijelazu u državnu vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile."⁹ Jasno je da je iza ove odluke stajao cilj nove vlasti da u skladu sa komunističkom ideologijom uspostavi novi društveni poredak u kojem sigurno nije bilo mjesta za sve one koje je nova vlast smatrala neprijateljima takvog poretka, a jedan od glavnih koraka je bio njihovo gospodarsko uništenje.¹⁰ Uspoređujući stanje u zapadnoj Europi i Jugoslaviji nakon rata, jasno je da je i u

---

⁴ GEIGER, V., RUPIC, M. (2011.) 44.

⁵ GEIGER, V., RUPIC, M. (2011.) 45.

⁶ Naziv za njemačke oružane snage, sastavljene od kopnene vojske (Heer), mornarice (Kriegsmarine), zrakoplovstva (Luftwaffe)

⁷ Stranačka vojska nacionalsocijalističke stranke, iako nije bila dijelom Wehrmachta bila je s njim pod zajedničkim zapovjedništvom.

⁸ GEIGER, V. RUPIC, M. (2011.) 46.

⁹ GEIGER, V. (2006.) *Logori za Folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945. -1947.* U: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 38, No. 3. Zagreb. 1081.-1082.

¹⁰ GEIGER, V. RUPIC, M. (2011.) 55.

zapadnoj Europi u prvim danima oslobađanja dolazilo do raznih oblika osvete, "čišćenja" i zločina, no novi europski poredak se temeljio na demokraciji i izbjegavanju osvete dok je s druge strane u Jugoslaviji i Savezu sovjetskih socijalističkih republika (SSSR-u) osveta poticana od strane institucija ali i od vrha partijske, vojne i državne vlasti.¹¹

3. Nijemci na jugoslavenskom tlu

Poslijeratna istraživanja navode da je od oko 500. 000 *Folksdojčera* s područja Jugoslavije 240.000 *Folksdojčera* evakuirano prije dolaska Crvene Armije i partizana. Jedan dio *Folksdojčera* sudjelovao je u raznim postrojbama tijekom rata dok se procjenjuje da je oko 200.000 *Folksdojčera* civila palo pod milost i nemilost pobjednika. Od 195.000 *Folksdojčera* koji su preostali na teritoriju Jugoslavije čak 170.000 *Folksdojčera*, redom žene, djeca i starci internirani su u logore diljem Jugoslavije do 1948. godine.¹²

Kako bih bolje razumjeli stradanja, bijeg i žrtvu hrvatskih Njemica odnosno *Folksdojčera* u poraću, neophodno je prikazati podatke koji potvrđuju brojčanu prisutnost *Folksdojčera* na području Jugoslavije.

Slika 1. Njemački školski odjel u Viškovicima 1935./1936. godine

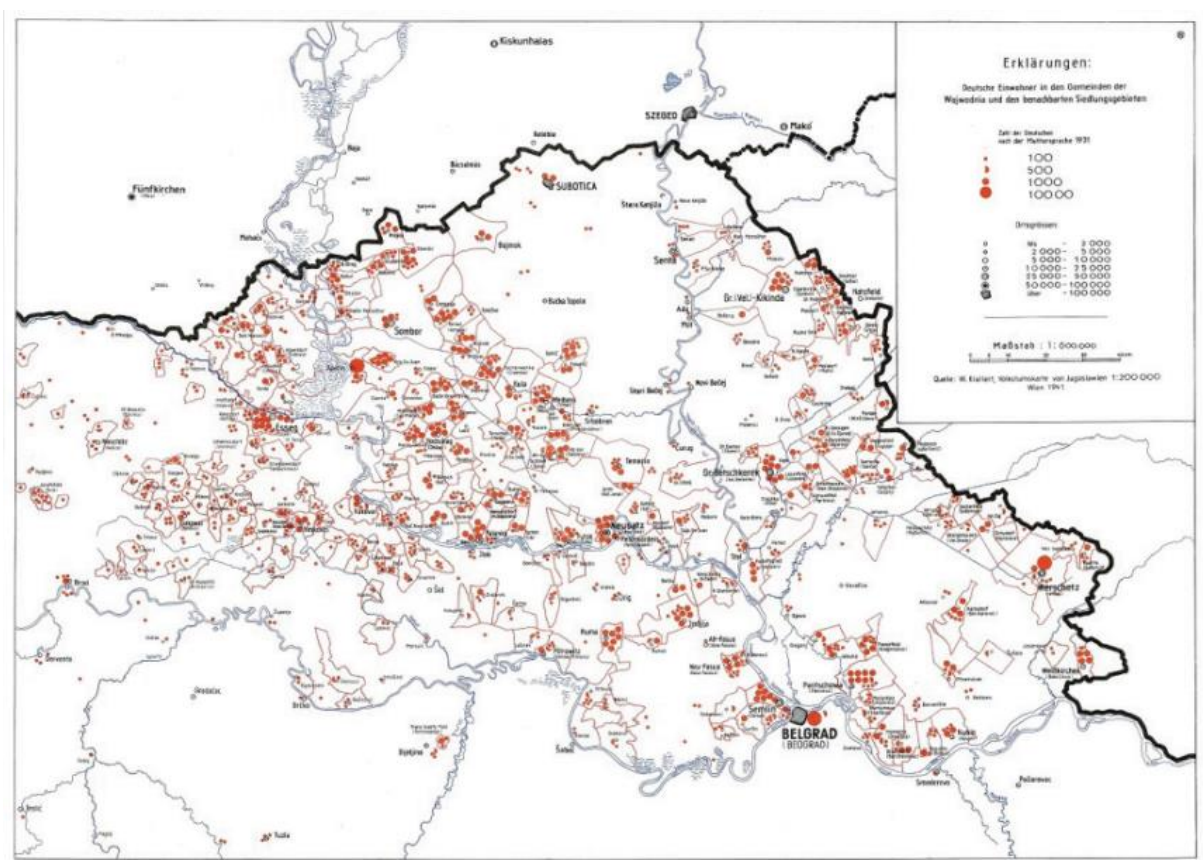
Pretpostavlja se da je prije početka Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije živjelo oko 500. 000 *Folksdojčera*. Prema podacima koje donosi Laušić 1900. godine na području Hrvatske živjelo je 136. 000 *Folksdojčera*, a podatci iz 1931. godine pokazuju da se taj broj povećao, odnosno da je na području Hrvatske 1931. godine živjelo 146. 000 *Folksdojčera*.

¹¹ GEIGER, V., RUPIC, M. (2011.) 58.

¹² GEIGER, V. (2008) *Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Njemaca* .U: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 40, No. 3. Zagreb. 804.-805

Oprilike iste brojke donosi i Josip Laktoš koji tvrdi da je prije 1. svjetskog rata na području Hrvatske živjelo 134.078 *Folksdojčera*. Problem kod utvrđivanja točnog broja *Folksdojčera* 1931. godine je i jugoslavenski popis stanovništva po kojem je stanovništvo popisano po vjeri, a ne po nacionalnosti. Tako popis iz 1931. pokazuje broj od 113. 218 *Folksdojčera* koji su se izjasnili kao pripadnici Njemačke evangeličko-augsburške crkve, dok je u stvarnosti taj broj možda bio i veći jer su se *Folksdojčeri* mogli izjasniti i kao pripadnici drugih vjera.¹³ Osim po vjeri, stanovnici Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS)/Jugoslavije izjašnjavali su i materinski jezik: tako znamo da je oko pola milijuna stanovnika Jugoslavije u popisu stanovništva iz 1931. godine izabralo njemački kao materinski jezik.¹⁴

Slika 2. Folksdojčerska naselja prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Kraljevini Jugoslaviji

Osim na području Hrvatske, velik broj *Folksdojčera* živio je i na drugim područjima Jugoslavije. Samo u Vojvodini je 1941. godine 342. 853 osoba izabralo njemački kao materinski jezik. Novi popis iz 1948. godine je pokazao ogroman pad u populaciji njemačkog

¹³ LAUŠIĆ, A. (1991.) *Iz povijesti folksdojčera i njihova egzodusa na području Jugoslavije*. U: *Migracijske i etničke teme*. Vol. 7, No. 2. Zagreb. 184.

¹⁴ <https://enciklopedija.hr/clanak/folksdojceri> (pristupljeno 4.8. 2024)

stanovništva na području Jugoslavije. Od oko pola milijuna njemačkog stanovništva koje je živjelo na području Jugoslavije prema popisu ostalo je 55. 534 *Folksdojčera*, dok je na prostoru Hrvatske ostalo samo 10. 144.¹⁵ Noviji podatci iz 1991. godine pokazuje da na području Hrvatske živi 2635 Nijemac i 214 Austrijanaca.¹⁶ Dakle, uočava se ogroman pad u prisutnosti njemačke nacionalne manjine na području Hrvatske. Prema prijeratnim popisima stanovništva može se pretpostaviti da je njemačka nacionalna manjina na području Hrvatske brojala najmanje oko 130. 000 pripadnika, dok popisi iz 1948. godine pokazuju da na području Hrvatske u odnosu na prijeratno razdoblje živi manje od pola Nijemaca, također noviji popis iz 1991. pokazuje još veći pad u njihovoj populaciji jer navodi tek 2635 Nijemaca. Postavlja se pitanje gdje su nestali hrvatski Nijemci i Njemice, *Folksdojčeri*, te kakve su bile njihove sudbine u poraću.

Sudbine hrvatskih Nijemaca i Njemica usko su vezane uz sudbine Nijemaca diljem Europe nakon 2. svjetskog rata. Na Postdamskoj¹⁷ konferenciji održanoj od 17. srpnja do 2. kolovoza 1945. donesena je uredba o "Urednom iseljavanju njemačkog stanovništva" prema kojoj su stanovnici njemačkog porijekla koji su živjeli u Mađarskoj, Čehoslovačkoj i u Poljskoj morali ostaviti svoje domove u tim zemljama i prijeći na teritorij Njemačke.¹⁸ Konferencija je označila početak etničkog čišćenja Nijemaca na području Europe. Sa područja Rumunjske, Ukrajine, Čehoslovačke, Mađarske, Poljske, Jugoslavije, Sovjetskog saveza i baltičkih država potjerano je 12 milijuna Nijemaca.¹⁹ Jugoslavija koja nije sudjelovala u Postdamskoj konferenciji odlučila je samovoljno riješiti "problem" sa stanovništvom njemačkog porijekla na puno gori način.²⁰ Procjenjuje se da je najmanje 26. 000 Njemica i 5. 600 do 6.000 djece stradalo u logorima. Zoran Janjetović navodi da je u jugoslavenske logore internirano 96.769 jugoslavenskih *Folksdojčera*, od čega je smrtno stradalo 9680 *Folksdojčera*. S druge strane, Geiger navodi puno drugačije brojke. Prema njemu u logore je internirano 170. 000 jugoslavenskih *Folksdojčera* od čega je u logorima umrlo od 50. 000 do 60.000 *Folksdojčera*. Najveći broj stradalih su bile žene, odnosno poimenično je identificirano 25. 987 smrtno stradalih ženskih osoba, 16.390 muškaraca i 5524 djece.²¹

---

¹⁵ LAUŠIĆ, A.(1991.)184.

¹⁶ <https://enciklopedija.hr/clanak/folksdojceri> (pristupljeno 4.8. 2024.)

¹⁷ Grad kraj Berlina

¹⁸ GEIGER, V. (2006.) 1084.

¹⁹ ERCEG, S. TURKOVIĆ, A. (2016) *Folksdojčeri u poslijeratnoj Jugoslaviji*. U: *Essehist* Vol. 8, No. 8. Osijek. 103.

²⁰ GEIGER, V. (2006.) 1084.

²¹ RILL, H. STOJČIĆ, M. (2017?)) *Na tragu podunavskih Nemaca*, Centar za nenasilnu akciju, Beograd, 38.-39.

Prema podacima koje iznosi Geiger u "Sudbina Njemica u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata" samo u domovima je stradalo oko 7000 Nijemaca, oko 100 njemačke djece i preko 1000 njemačkih žena, točnije ubijeno je 806 Njemica, nestale su 152 Njemice, a u smrt su natjerane 32 Njemice.²²

Stradali u logorima (podatci prema Janjetoviću)

	Djeca	Žene	Muškarci	Ukupno
Umrli od gladi	5524	25. 740	16. 390	47. 654
Ubijeni	14	157	396	558
Izvršili samoubojstvo	4	32	24	60
Nestali	40	40	95	175
Ukupno	5582	25. 969	16. 905	48. 447

(Tablica br. 1. preuzeta iz RILL, H. STOJČIĆ, M. (2017?) *Na tragu podunavskih Nemaca*, Centar za nenasilnu akciju, Beograd, 39.)

Stradali za vrijeme bijega

	Djeca	Žene	Muškarci	Ukupno
Posljedica bijega	21	67	55	143
Ubijeni	10	34	35	79
Nestali	1	10	7	18
Ukupno	32	111	97	240

(Tablica br. 2. preuzeta iz RILL, H. STOJČIĆ, M. (2017?) *Na tragu podunavskih Nemaca*, Centar za nenasilnu akciju, Beograd, 39.)

²² GEIGER, V. (2003.) *Logorska sudbina Njemica u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) nakon Drugoga svjetskog rata* Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević. Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 441.-448.

3.1. Tko su bile hrvatske Njemice ?

Prema istraživanjima koja su provedena nakon Drugog svjetskog rata većina povjesničara se slaže da su hrvatske, odnosno jugoslavenske Njemice činile većinu u jugoslavenskim logorima za *Folksdojčere*. Također, većina izvora navodi da su upravo žene u tim logorima imale posebno loš položaj te da su bile žrtve raznih maltretiranja počinjenih od partizana i Crvene armije, ne samo u logorima, nego i prilikom interniranja u logore. Zato je prije istraživanja njihovih sudbina u poslijeratnim godinama potrebno objasniti prisutnost njemačke nacionalne manjine na području Hrvatske i Jugoslavije, točnije potrebno je reći tko su one bile odnosno kojoj zajednici su pripadale.

Hrvatske Njemice su pripadnice njemačke nacionalne manjine, čija se prisutnost na prostoru Jugoslavije može pratiti još u 13.st., kada je zabilježena prva njemačka zajednica u Kočevju²³. Važniji migracijski valovi Nijemaca na području jugoistočne Europe odvijali su se u 18. i 19. st kada su Habsburške vlasti provodile plansku kolonizaciju slabo naseljenih dijelova Bačke, Baranje, Banata, Slavonije i Srijema.²⁴ Razdoblje naseljavanja Nijemaca na područje jugoistočne Europe se u nekim izvorima čak naziva i "herojskim" dobom, što se može pripisati činjenici da je upravo to razdoblje obilježeno vojnim pothvatima habsburške vlasti za oslobođenje od Osmanlija. Potpisivanjem Požarevačkog mira 1718. godine ostvarili su se uvjeti za početak naseljavanja Nijemaca na područje Panonskog bazena.²⁵ Doseljenici su dobili naziv Podunavske Švabe (*DonauSchwaben*), M manji broj kolonizatora na hrvatske prostore je stigao iz Švapske a veći dio iz Lotringije, Saara, Sudeta, Falačke, Bavarske i Hessena. Naziv Podunavske Švabe koristio se da bi označio Nijemce na teritoriju prijašnje Ugarske, Banata, Bačke, Srijema i Slavonije te je uglavnom imao negativno značenje. Osim izraza Podunavske Švabe, njemačka nacionalna manjina se često označavala i drugim nazivima, tako je od strane njemačkih autora nazivana "novim njemačkim plemenom" (*ein deutscher Neustamm*), a za Nijemce van Njemačke često se koristi izraz *Folksdojčer* (*Volksdeutsche*).²⁶

Razlozi naseljavanja Nijemaca na to područje koje je uglavnom bilo slabo naseljeno, iscrpljeno od dugotrajnog sukoba s Osmanlijama, slabo razvijene privrede i bez većih gradova sigurno leže i u prirodi Nijemaca koji su poznati po svojim radnim navikama, ali i u tome što je Habsburška vlast na to područje odlučila naseliti sebi vjerne podanike, odnosno podanike vjerne

---

²³ Grad u Sloveniji

²⁴ GEIGER, V. (2009.) *Sudbina jugoslavenskih Nijemaca u jugoslavenskoj i srpskoj književnosti*. Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj, Zagreb. 4- 5.

²⁵ RILL, H, STOJČIĆ, M. (2017?) 14.

²⁶ GEIGER, V. (2009.) 6.- 10.

Beču. Marijana Stojčić u svom istraživanju o podunavskim Nijemcima navodi da je tijekom 18. st. došlo do 3 velika migracijska vala tijekom kojih se preko 150. 000 Nijemaca naselilo u Podunavlje.²⁷ Izvori se slažu da je tijekom prvog vala, to jest, tijekom uprave Eugena Savojskog naseljeno 60. 000 Nijemaca. Tijekom vladavine Marije Terezije naseljeno je 50. 000 Nijemaca, a u trećem valu, koji se odvio tijekom vladavine Josipa II., doselilo se 30. 000 Nijemaca.²⁸

Ante Laušić u svom istraživanju o egzodusu jugoslavenskih Nijemaca također navodi da je najveći broj Nijemaca stigao u 18. st. tijekom 3 velika migracijska vala te da su habsburške vlasti prilikom planske kolonizacije naseljavale i druge etničke skupine (Hrvate, Srbe, Mađare, Čehe, Poljake, i nešto manje grupe Talijana, Španjolaca i Francuza) te da radi toga teorija o "germanizaciji Podunavlja" nije istinita.²⁹ Stojčić navodi da su se grupe Talijana, Njemaca i Francuza u potpunosti asimilirale s Nijemcima.³⁰ Sigurno je da je naseljeno stanovništvo većinom pripadalo seljačkom, odnosno zemljoradničkom sloju, a o njihovom brzom napretku govore i sljedeći podatci: prema izvještaju Kulturbunda³¹ iz 1940. godine samo u Vojvodini su folksdojčeri imali dio od čak 35% bankarskog kapitala, a u nacionalnom kapitalu udio od 55%.³² Pri dolasku na područje jugoistočne Europe, *Folksdojčeri* nisu imali oblikovanu svijest o zajedničkoj pripadnosti njemačkoj naciji. Uglavnom su dolazili iz međusobno posvađanih njemačkih državnica, a često nisu ni govorili zajedničkim jezikom. Također, nisu ni svi bili iste vjeroispovijesti: većina je pripadala katolicima, no bilo je tu i luterana i kalvinista.³³ Sve do 1930-ih godina, odnosno do dolaska Hitlera na vlast većina izvora navodi isto, odnosno da je njemačka nacionalna manjina bila vjerna Kraljevini Jugoslaviji.³⁴ Izvori čak navode da je politika Kraljevine Jugoslavije bila slobodnija prema njemačkoj nacionalnoj manjini, nego npr. mađarskoj, od koje je prijetio nacionalizam, te da je Kraljevina dopuštala osnivanje škola na njemačkom jeziku i udruženja koja su promicala njemačku kulturu. Iza takvog ponašanja vlasti prema *folksdojčerima* zasigurno stoji i velika ekonomska kriza u kojoj je Kraljevina našla velik gospodarski oslonac u Trećem Reichu.³⁵

---

²⁷ RILL, H. STOJČIĆ, M. (2017?))

²⁸ BABIĆ, D. (2020.) *Nijemci u Slavoniji: od suživota preko stigme do reafirmacije nacionalnog identiteta*, U: *Sociologija i prostor, časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja*. Vol. 58 No. 2 (217).149.

²⁹ LAUŠIĆ, A. (1991.) 14.

³⁰RILL, H. STOJČIĆ, M. (2017?)) 15.

³¹ Kulturno-prosvjetna organizacija njem. manjine (Folksdojčera) u Kraljevini SHS i Jugoslaviji.

³² LAUŠIĆ, A. (1991.) 185.

³³ RILL, H. STOJČIĆ, M. (2017?) 15.

³⁴ LAUŠIĆ, A. (1991.) 185.

³⁵ RILL, H. STOJČIĆ, M. (2017?) 20.-21.

3.2. Nametanje kolektivne krivnje

Prije svega treba objasniti djelovanje *Kulturbunda* ili Švapsko-njemačkog kulturnog saveza koji je utemeljen 1920. godine.³⁶ Savez se u prva dva desetljeća svoga rada uglavnom bavio promoviranjem i očuvanjem njemačke kulture, no u prvim godinama svoga djelovanja na svoju stranu je uspio dobiti tek nešto više od 10% njemačkog stanovništva.³⁷ Velike promjene se događaju 1939. godine kada na čelo *Kulturbunda* dolazi radikalna pronacistička strana „Obnovitelj“. Dolaskom ove radikalne strane na čelo *Kulturbunda* dolazi do velikog političkog razilaženja između dijela Nijemaca koji su podržavali nacizam s narodima kojima su bili okruženi. Stvari se dodatno pogoršavaju 1941. godine napadom Trećeg Reicha na Kraljevinu Jugoslaviju, kada se unutar NDH organiziraju njemačke narodne skupine ili *Deutsche Mannschaft*, po uzora na Treći Reich.³⁸ Također, neizbježna je i činjenica da je vodstvo *Kulturbunda* tražilo od Hitlera stvaranje autonomne "Države Podunavskih Švaba." S druge strane dezerteri iz Wehrmachta i *Folksdojčeri* s prostora Slavonije formirali su njemačku partizansku četu pod imenom "*Ernst Thalmann*" To je bila jedina poznata njemačka antinacionalistička formacija u Europi a često se nazivala i "Slobodna Njemačka." ³⁹ Partizani su često pokušavali regrutirati i *folksdojčerske* zarobljenike u četu "*Ernst Thalmann*", no to je rezultiralo još većim razdorom između *folksdojčera* i partizana pošto su ti *folksdojčeri*, kako navode partizani u izvještajima, odbijali borbu i ostajali vjerni Wehrmachtu.⁴⁰ Unutar *Kulturbunda* postojale su velike razlike između mlađih članova koji su većinom bili na školovanju u Njemačkoj i Austriji i koji su pokazivali pristranost Trećem Reichu, dok je starije njemačko stanovništvo zajedno sa svećenstvom na području Jugoslavije pokazivalo konzervativnost i mađarofilnost.⁴¹ O podijeljenosti njemačke nacionalne manjine govori i hrvatska Njemica Elisabeth Siročić, rođena Volk iz mjesta Popovci. U mjestu je bilo preko 500 kuća, većina je bila za Hitlera, dok je samo 45 kuća bilo protiv nacizma. Elisabeth navodi da je podijeljenost u njemačkim obiteljima bila tolika da su često najbliži članovi obitelji prekidali komunikaciju jedni s drugim zbog podržavanja ili nepodržavanja nacizma. Kao primjer tomu navodi svoga strica koji je podržavao Hitlera i radi toga nije htio razgovarati sa svojim bratom, Elisabethinim ocem koji je bio protiv. Također navodi da je i sama prestala komunicirati s

---

³⁶ GEIGER, V. (2009) 8.

³⁷ GEIGER, V. (2009.) 9.

³⁸ LAUŠIĆ, A. (1991) 186.

³⁹ LAUŠIĆ, A. (1991.) 186.

⁴⁰ GLASS, C. JANJETOVIĆ, Z. GRAUMANN, M. (2017.) 56.-57.

⁴¹ RILL, H. STOJČIĆ, M. (2017?) 21.

najboljom prijateljicom jer je podržavala nacizam.⁴² Do sukoba je dolazilo i između Njemaca koji su bili pristaše Hrvatske seljačke stranke (HSS) i članova *Kulturbunda*. Tako je prilikom općinskih izbora 1940. godine u Krndiji je došlo do sukoba između općinskog načelnika Adolfa Gajzera, koji je odbio prihvatiti novi općinski odbor s liste *Kulturbunda*. Kao razlog odbijanju navodi se vjernost hrvatsko-srpskom sporazumu i hrvatskoj domovini te se ističe da "Hitlerovci nisu nikada mislili dobro za hrvatski narod."⁴³

Slika 3. Elisabeth Volk s prijateljicama

Otpor nacizmu na hrvatskom prostoru pružalo je njemačko katoličko svećenstvo. Dokaz tomu je pismo njemačkog župnika Petra Schrodera iz 1945. godine saveznom ministru za plan i industriju, Andriji Hebrangu, u kojem jasno iznosi antinacističke stavove njemačkog katoličkog svećenstva s područja Banata.⁴⁴ Bez obzira na antinacističke stavove njemačkog svećenstva, nova vlast ih je progonila i ubijala. Zabilježeni su slučajevi teškog mučenja i ubijanja svećenika u Veliškovcu i Šljivoševcu.⁴⁵ Jugoslavenski Nijemci su često pod pritiskom od strane Trećeg Rajha i "Obnovitelja" ulazili u *Kulturbund*. Nakon dolaska "Obnovitelja" na vlast u *Kulturbundu*, započele su prijetnje i ucjene njemačkog stanovništva na području Jugoslavije. Njemačkoj manjini se "prodavala" priča da oni nisu pravi Nijemci ako nisu u *Kulturbundu*, te da će biti kažnjeni kada nacisti uđu u Jugoslaviju ako se ne učlane u *Kulturbund*. Pod takvim pritiskom nakon dolaska "Obnovitelja" na vlast broj članova sa 75.

---

⁴² JAGIĆ, S. (2023) „Ja sam Lissi, Elizabeth, a ne Jelisaveta.“ *Usmeni iskazi svjedokinja vremena o folksdojčerima u Jugoslaviji*. U: *Povijest u nastavi*. Vol. 34, No. 1. 55.

⁴³ GEIGER, V. (2001.) *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*. Hrvatski institut za povijest. Dom i svijet. Zagreb 129.

⁴⁴ LAUŠIĆ, A. (1991.) 186.

⁴⁵ MOHO, T. (2001.) *Zato što noć nema oči*. Mozaik knjiga. Zagreb.74.

000 je porastao na 300. 000. Osim odraslih koji su se učlanili u *Kulturbund*, kao članovi saveza su se računale njihove cjelokupne obitelji.⁴⁶ Iako je djelovanje i članstvo u *Kulturbundu* često bio razlog zatvaranja hrvatskih Nijemaca, osobna svjedočanstva hrvatskih Nijemaca pokazuju upravo suprotno, odnosno da su u logore internirani i Nijemci koji nisu bili članovi *Kulturbunda*. Hrvatska Njemica Katarina Kolb internirana je zajedno s ocem u logor Krndiju bez obzira na to što ona i otac nisu bili članovi *Kulturbunda* ("Niti ja, kao ni tata nisam bila u "Bundu").⁴⁷ Nadalje, u logore su internirane i osobe drugih stranih porijekala, a koje su se izjašnjavale Hrvatima i Hrvaticama. O tome svjedoči i Jelena Kurtnaker, podrijetlom Mađarica ("Majka i ja odvedene smo iz Požege u logor Krndiju u srpnju 1945. Osjećali smo se Hrvatima.(...) Nakon devete molbe moje sestrične, u listopadu 1945., majka i ja puštene smo kući. Uspjela je dokazati da smo porijeklom ustvari Mađari, a ne Nijemci.").⁴⁸

Jelena (Jelka) Kurtnaker (1909.) iz Požege

Majka i ja odvedene smo iz Požege u logor Krndiju u srpnju 1945. Osjećali smo se Hrvatima. Sjećam se da je u Krndiji crkva bila porušena, a oltar sv. Antuna je ostao. U jednoj štali bilo nas je smješteno sto ljudi. Ležali smo na staroj slami jedna do druge. Pitali su: jel znaš pisati? Vidjeli su da imam nalivpero. Postala sam ćato. I vodila sam popis logoraša u toj štali. Kad su dolazili iz uprave morali smo prozivati. Svaku noć u 12 sati dolazila je patrola i izvodila nas vani. Ja sam u logoru čula samo hrvatski jezik. U tom mom odjelu jedne noći jedna mlada žena je rodila. Jedna baka je pomogla u porodu. To dijete je bilo užasno slabo. Dan - dva pred Veliku Gospu (bila je nedjelja) krstili smo dijete u crkvi. Dijete je kršteno imenom Marija. Prvi ili drugi dan nakon Gospe, Marija je umrla. Sjećam se dvije djevojčice, dobile su ospice i obadvije su umrle u jednoj noći. Nikakve lijekove nismo dobivali. Imali smo jednog doktora logoraša. Čovjek se ne boji smrti tamo. Bio je samo jedan bunar pitke vode. Hrana je bila jako loša. Preko žice smo dobili jedanputa kruh i rakiju, koje je donijela djevojka koja je služila kod moje sestrične. Pješice je došla iz Požege. Djevojka Bišof Ankica iz Požege je pobjegla iz logora. Ja sam joj pomogla. Drugih imena se više ne sjećam. Bio je u logoru i jedan mladi svećenik. Da je svećenik to smo tek kasnije saznali, u logoru. Nitko mu nije znao ime. Zvali smo ga Bezimeni. Nakon devete molbe moje sestrične, u listopadu 1945., majka i ja

---

⁴⁶ RILL, H. STOJČIĆ, M. (2017.?) 22.

⁴⁷ GEIGER, V. (2008). *Logor Krndija 1945.-1946.* Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod. *Usmeni iskaz Katarine Kolb iz Dormunda*, 369.

⁴⁸ GEIGER, V. (2008.). 371.

puštene smo kući. Uspjela je dokazati da smo porijeklom ustvari Mađari, a ne Nijemci. Kad sam došla kući u Požegu nisam dugo, dugo nikome govorila o logoru. Svoje dane u logoru Krndiji opisala sam u pripovijetkama "Gorka sjećanja", odnosno "Logoraški zapisi" i "Bezimeni". Logor Krndiju ne imenujem, ali sjećanja su o Krndiji.⁴⁹

Prema podacima iz logora Krndija znamo da su u logore osim Nijemaca, internirane i osobe mađarskog, rusinskog, češko/slovačkog i židovskog porijekla. U nekim slučajevima nije bilo niti potrebe da se izjašnjavaju kao Nijemci, već samo da njihovo prezime podsjeća na njemačko.⁵⁰ Prema svjedočanstvima Nijemaca iz Đakova i Đakovštine, u logor Krndija odvedene su čitave obitelji koje se nisu osjećale Nijemcima niti su bile u *Kulturbundu*, a njemački nisu znali pisati.⁵¹ Što se tiče sudjelovanja hrvatskih *Folksdojčera* u nacističkim vojnim i paravojnim postrojbama, Laušić navodi da je oko 35% *Folksdojčera* s teritorija NDH-a bilo u sastavu elitnog bataljuna "Princ Eugen" koji je bio pod izravnom upravom operativne grupacije Wehrmachta. Bataljun je osnovan 1944. godine, a kako neki navode pripadnost bataljunu nije bila toliko "dobrovoljna" koliko je vodstvo tvrdilo, nego je u nekim slučajevima bila prisilna. Prema partizanskim izvještajima posebnu ulogu u traženju pomagača partizana su imale i *folksdojčerske* žene koje su često odbijale članstvo u antifašističkom savjetu.⁵²

Kako bih bolje razumjeli komunističku represiju prema Njemcima, imajući na umu da je ona izvršena neopravdano nad ženama i djecom u poraću, treba navesti barem dio ratnih zločina raznih divizija Wehrmachta nad hrvatskim civilnim stanovništvom tijekom 2. svjetskog rata.

Navedeni bataljun "Princ Eugen" ostao je u sjećanju hrvatskog naroda po krvavim zločinima izvršenima nad civilnim stanovništvom u Cetinskoj krajini. Osim njega, u zločinima protiv hrvatskog naroda djelovala je i 369. Vražja divizija, čiji je časnički kadar bio popunjen Nijemcima. Prema izvještaju narednika Vice Boroslavića znamo da su pripadnici ovih postrojbi, pljačkali i palili kuće u mjestu Dolac Donji. Osim pljački i paljenja privatne imovine stanovnika, izvršene su i likvidacije lokalnog stanovništva. Pripadnici ovih divizija izvršili su strašne ratne zločine protiv lokalnog stanovništva u Dalmaciji. Znamo da su u mjestu Dolac Donji okupili lokalno stanovništvo na jednom mjestu, a zatim otvorili vatru na nenaoružane stanovnike. U zaseocima Simunić, Braović, Dešičević i Gornjani izvršen je teški masakr civila.

---

⁴⁹ GEIGER, V. (2008) *Usmeni iskaz Jelene Kurtmaker iz Požege, 27. lipnja 2002.*, 371.

⁵⁰ GEIGER, V. (2008.) 68.

⁵¹ GEIGER, V. (2008.) *Logor Krndija 1945.- 1946. Pokazatelji o broju, starosnoj, rodnoj i zavičajnoj strukturi logoraša*, U: *Historijski zbornik*. Vol. 61, No. 2. 358.

⁵² GLASS, C. JANJETOVIĆ, Z. GRAUMANN, M. (2017.) *O "nestanku" nemačkih nacionalnih manjina. Jedno teško poglavlje u istoriji Jugoslavije 1941.-1945.* Institut za novu istoriju Srbije. 40.

O težini toga ratnog zločina najbolje govori činjenica da je stanovništvo paljeno živo u svojim stajama i kućama.⁵³

Osim u Dalmaciji, njemačke postrojbe su u raznim dijelovima Hrvatske radile teške ratne zločine protiv civilnog stanovništva. O odnosu njemačke kozačke divizije prema stanovništvu u Đurđevcu saznajemo iz izvješća Kotarskog komiteta⁵⁴ :

"Neprijatelj hara, pljačka, kolje, siluje, a sve sposobno muško i žensko odvlači sobom, u Virju, Đurđevcu, Kalinovcu, a nešto i u Ferdinandovcu. Sve što je učinjeno, pojedinačno neznamo! Znamo po izvještaju bjegunaca, da ne prave razlike... Siluju od reda! Bježe koliko mogu i ustaške žene! Jasno da je naših simpat stradalo mnogo! Ali sad kažu: 'Pravo ste govorili.' No kasno su uvidjeli; režu se ruke, ženama grudi, žive ljude i djecu bacaju u bunare. Upropašteni su nam mlinovi, i kožare gospodarski gubitak bit će velik a pol. Ćemo još dobiti."⁵⁵

Prema izvješću Općinske komisije za ratne zločine saznajemo da su pripadnici njemačke kozačke divizije radili teške zločine protiv nenaoružanih civila, od čega su posebno maltretirane i mučene žene. Zabilježeno je da su pripadnici ove divizije samo u prva 4 dana napada ubili 23 osobe, te silovali nekoliko stotina žena u dobi od 13 do 70 godina.⁵⁶ Iako je hrvatskim Nijemcima i Njemicama prepisana kolektivna krivnja za ratne zločine Trećeg Reicha, o tome kako su se oni ili barem dio njemačke nacionalne manjine zapravo osjećali svjedoči Njemica Erna Majer iz Osijeka "U to vrijeme su bili organizirani transporti za Njemačku, kako bi nas se riješili, no mi nismo htjeli ići, jer smo ovdje rođeni i bili smo u nadi da ćemo se vratiti kući, jer nismo ništa skrivili."⁵⁷ Važno je i svjedočanstvo Bogdana Đaića iz Velike Pisanice kod Bjelovara koji tvrdi da su u logore zatvarani "domaći" Švabe koji nisu imali nikakvu vezu s okupatorom.⁵⁸

---

⁵³ MODRIĆ, B. (2023). *Djelovanje SS divizije Princ Eugen za vrijeme Drugog svjetskog rata u Dalmaciji*, Filozofski fakultet. Sveučilište u Splitu. Split. 38. -39. 53.

⁵⁴ ŠADEK, V. (2015) *Ratni pakao u Podravini u posljednim mjesecima Drugog svjetskog rata*, U: *Podravski zbornik*. Vol., No. 41. 66.- 67

⁵⁵ ŠADEK, V. (2015) 66.- 67

⁵⁶ ŠADEK, V. (2015) 66.- 67.

⁵⁷ GEIGER, V. (2008.) *Pisani iskaz Erne Majer iz Osijeka*, 373.

⁵⁸ GEIGER, V. (2020.) *Velika Pisanica 1945. sabirni, radni i prolazni logor za folksdojčere*. Hrvatski institut za povijest. Ogranak Matice hrvatske u Bjelovaru. Zagreb. 38.

3.3 Status jugoslavenskih *Folksdojčera* i provođenje agrarne reforme

Status jugoslavenskih *Folksdojčera*, kao i ostalih nacionalnih manjina na području Jugoslavije, jasno je utvrđen 29. studenog 1943. godine tijekom drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) kada je donesena odluka : "Nacionalnim manjinama u Jugoslaviji obezbediće se sva nacionalna prava." *Folksdojčerima* na području Slavonije upućen je proglas "*Die Beschlüsse der II. Tagung des AVNOJ und die deutsche Minderheit in Kroatien*". Samo godinu dana nakon tijekom trećeg zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća Hrvatske (ZAVNOH) donesena je "Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske", u kojoj se izričito i jasno navodi "Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život" te "Svi građani federalne države Hrvatske jednaki su i ravnopravni pred zakonom bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest" i "Svatom građaninu zajamčena je sigurnost ličnosti i imovine".⁵⁹ Po svemu sudeći, njemačka nacionalna manjina je trebala biti pravno zaštićena od strane jugoslavenskih vlasti, no u stvarnosti kraj rata je označio početak etničkog čišćenja njemačke nacionalne manjine na području Hrvatske, a tako i na području cijele Jugoslavije.

Dok su se jugoslavenske vlasti pripremale za provedbu agrarne reforme na zemlji koja je pripadala nacionalnim manjinama, dolazi do egzodusa jugoslavenskih *Folksdojčera* kojima su jedine preostale opcije bile evakuacija, emigracija, smrt i logor.⁶⁰ O tome kako su internirani Nijemci u jugoslavenske logore najbolje svjedoči izvještaj Vanredne komisije za Banat iz 1945. godine. Tu se jasno navodi "interniranje Nemaca ni na jednom mestu nije sprovedeno pravilno", a o odnosu prema ženama i starcima u logorima puno govori i slučaj koji je prijavljen Komisiji za žalbe. "Postupak sa interniranima nije uvek pravilan a ima i slučajeva batinjanja i silovanja: u Begejskom sv. Đurđu komandir je istukao dva osamdesetgodišnja logoraša od kojih je jedan već imao šlog, a drugi ne vidi. Njegova 45-ogodišnja ćerka je silovana."⁶¹ Dakle, jasno je da je interniranje provedeno nepravilno te da su logoraši trpjeli razna mučenja.

Dana 21. studenoga 1944. Predsjedništvo AVNOJ-a donosi Odluku o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o

---

⁵⁹ GEIGER, V. (2008.) *Logor Krdija 1945.-1946.* Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod. 13.

⁶⁰ LAUŠIĆ, A. (1991.) 188.

⁶¹ GLASS, C. JANJETOVIĆ, Z. GRAUMANN, M. (2017.) 87.

sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno oduzele, u kojoj članom 1. precizira status *Folksdojčera* ovako⁶²:

*"Danom stupanja na snagu ove Odluke prelazi u državno vlasništvo: 1. sva imovina Njemačkog Rajha i njegovih državljana koja se nalazi na teritoriju Jugoslavije; 2. sva imovina osoba njemačke narodnosti, osim Nijemaca koji su se borili u redovima Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ili su podanici neutralnih država a nisu se držali neprijateljski za vrijeme okupacije; 3. sva imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača, bez obzira na državljanstvo ... "*⁶³

Tom odlukom su svi Nijemci koji su živjeli na području Jugoslavije izjednačeni s državnim neprijateljem, odnosno s pripadnicima Trećeg Reicha, što je olakšalo put komunističkim vlastima k plodnoj i lakoj obradivoj njemačkoj zemlji na jugoslavenskom prostoru te omogućilo provođenje agrarne reforme i naseljavanje novih kolona. Mali broj jugoslavenskih Nijemaca mogao je dokazati da se borio u redovima NOV-a i POJ, a prema Geigeru glavno obilježje hrvatskih *Folksdojčera* tijekom rata je bila pasivnost.⁶⁴ Dosta je upitno koliko su se *Folksdojčeri* s jugoslavenskog prostora uopće mogli izravno suprostaviti nacizmu, s obzirom na to da su nacisti strogo kažnjavali izdaju.⁶⁵ U takvoj situaciji jugoslavenski *Folksdojčeri* sigurno nisu imali puno izbora i njihova sudbina više nije bila u njihovim rukama. Odluka o oduzimanju, odnosno o konfiskaciji nečije zemlje bila je u nadležnosti kotarskih ili mjesnih narodnooslobodilačkih odbora, a odlukom AVNOJ-a iz 1945. godine počela je i konfiskacija zemlje austrijskih državljana, provođena također prema zakonu donesenom 21. listopada 1944. godine.⁶⁶ Konfiskacija imovine i zemljišta mogla se zaustaviti samo ako su vlasnici bili u miješanim brakovima, odnosno, ako je supružnik njemačkog porijekla mogao dokazati da je zemljište uvedeno na drugog bračnog druga hrvatske nacionalnosti. Zemljište je oduzimano najprije svim Nijemcima koji su napustili domove tijekom evakuacije a onda i članovima *Kulturbunda* uključujući i pasivne članove. Hrvatska Njemica Theresa Moho u svom autobiografskom romanu "Zato što noć nema oči" jasno navodi da je nova vlast često ubijala vlasnike nekog zemljišta, samo da bi se domogla zemljišta, bez obzira na to što se vlasniku te zemlje nije mogla dokazati nikakva krivnja. Primjer tomu je i smrt njene majke, koju je prema Mohinom svjedočanstvu ubio Srbin Stojan i zauzeo obiteljsko imanje i kuću bez obzira na to

---

⁶² LAUŠIĆ, A. (1991.) 188.

⁶³ LAUŠIĆ, A. (1991.) 188.

⁶⁴ LAUŠIĆ, A. (1991.) 188.

⁶⁵ GEIGER, V. (2009.) 10.

⁶⁶ GEIGER, V. (2008.) 16.

što je Theresina majka tijekom rata pomagala izbjeglicama, starcima i djeci. Također navodi da je imovina oduzimana i njemačkim obiteljima koje nisu bile u *Kulturbundu*. "Rodna kuća mojega oca, u kojoj su rođeni i odrasli on i njegova mnogobrojna braća i sestre, bila je zaplijenjena samo do pola. Nitko od članova koji su u njoj stanovali, nije bio u *kulturbundu*"⁶⁷ Ako uzmemo u obzir da se konfiscirana zemlja *Folksdojčera* samo na teritoriju Hrvatske protezala na 120. 977 ha, odnosno, da je konfiscirano 20. 457 posjeda, zajedno sa stambenim objektima, kućnim inventarom, živežnim namirnicama, poljoprivrednim alatom, grlima stoke i ostalim stvarima koje su bile u vlasništvu hrvatskih *Folksdojčera*, postavlja se pitanje što se dogodilo s vlasnicima konfiscirane zemlje i je li moguće da je skoro cjelokupno njemačko civilno stanovništvo s prostora Jugoslavije sudjelovalo aktivno u nacističkoj propagandi.⁶⁸

Sigurno je da su jugoslavenske vlasti donosile ovakve mjere da bi omogućile provođenje agrarne reforme i kolonizaciju, te da bi privatno vlasništvo pretvorile u državno, no svakako cilj je bio i promjena etničke slike Jugoslavije koja se odvijala pod krinkom onemogućivanja budućeg sukoba dok su u stvarnosti viši sudionici NOB-a stjecali privilegije i materijalna dobra.⁶⁹

4. Sudbina Njemica u poraću

Da bi bolje razumjeli sudbinu i stradanja jugoslavenskih, odnosno hrvatskih Njemica, neizbježno je navesti sudbinu Njemica koje su krajem Drugog svjetskog rata pale u ruke pobjednika i postale žrtva masovnih zločina počinjenih većinom od pripadnika Crvene Armije, ali isto tako i od pripadnika raznih pobjedničkih trupa.

Porazom Trećeg Reicha Njemice diljem Europe ostavljene su na nemilost pobjednika, te su silovanja, pljačke, maltretiranja, ubojstva i razni oblici bezakonja postali svakodnevnica, kako europskih, tako i jugoslavenskih te hrvatskih Njemica.⁷⁰ Silovanja njemačkih žena krajem Drugog svjetskog rata za mnoge je još uvijek nepoznata tema, no, zahvaljujući istraživanjima koja se temelje na osobnim svjedočanstvima, liječničkim podacima o broju pobačaja i broju samoubojstava u nekim mjestima pretpostavlja se da je 2 milijuna njemačkih žena bilo silovano od strane pripadnika Crvene armije u poraću, dok se pretpostavlja da je prilikom opsade Berlina silovano od 50.000 do 100. 000 žena.⁷¹ Njemačka povjesničarka Miriam Gebhard, tvrdi da je u

---

⁶⁷ MOHO, T. (2001.) 55-56., 73.

⁶⁸ LAUŠIĆ, A. (1991.) 190.

⁶⁹ GEIGER, V., RUPIC, M. (2011.) 54.

⁷⁰ GEIGER, V. (2003.) 441.

⁷¹ DACK, M. (2008.) *Crimes committed by Soviet soldiers against german civilians*, U: *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 10, Issue 4. University of Waterloo. 5.

okupiranoj Njemačkoj izvršeno 860. 000 slučajeva silovanja od strane pobjednika, od čega 190. 000 od strane Amerikanaca. Njeno istraživanje je prema Normanu Naimarku upitno pošto se temelji na pretpostavci da je svako deseto silovanje rezultiralo trudnoćom, što bi značilo da je 430, 000 silovanja počinjeno samo od Sovjeta, a, ostatak od strane Amerikanaca, Belgijaca, Francuza, Britanaca i ostalih. Kao problem utvrđivanja točnog broja silovanja Njemica Norman navodi i činjenicu da je velik broj žena, djevojčica i starica bio žrtva višestrukih silovanja. Također navodi da je puno veći broj žena umro prelaskom na sovjetsku okupacijsku zonu negoli u američkoj.⁷² Osim Gebhard i Marianna G. Muravyeva tvrdi da se silovanje u Njemačkoj ne može ograničiti samo na Sovjete već i na druge pobjedničke vojske. Naimark navodi također da se točan broj žrtava nikada neće znati. Antony Beevor procjenjuje da je oko 10% žena od posljedica silovanja umrlo samo u Berlinu, većinom od samoubojstva, a navodi također da je i stopa smrtnosti veća u istočnom dijelu Njemačke.⁷³ Uz sudbinu žena čvrsto se veže i sudbina djece. Prepostavlja se da je oko 4% djece rođeno u Berlinu 1946. godine ruskog porijekla, odnosno da im je otac Rus. Također, žene koje su bile žrtve često su djecu nastalu u takvim vezama odbijale uzdržavati i davale su ih na posvajanje.⁷⁴

4.1. Sudbina Njemica na hrvatskom i jugoslavenskom tlu u poraću

O svakodnevnici jugoslavenskih Njemica u poraću najbolje govore njihova osobna svjedočanstva. Žene diljem Jugoslavije su pale u ruke partizana i vojnika Crvene armije koji su ostali zapamćeni po slučajevima teškog zlostavljanja civilnog stanovništva. Samo u Banatskom Karlovcu⁷⁵ je prijavljeno 200 slučajeva silovanja žena i djevojčica. O tome što se zaista događalo u poraću govori i sljedeće svjedočanstvo: "Ti crvenoarmejski... čudesa su ovde radili. Eto i tu ženu su silovali tamo kod kapele gore i postala je poremećena, umrla je slabih živaca. Bila je suha ovako... Tako su hvatali te Švabice. Rusi su svašta radili. To se čulo ovde kad smo mi došli, to se pričalo..."⁷⁶ Prema izvješću Kotarskog komiteta KPH Đurđevac Okružnom Komitetu KPH Bjelovar iz 1944. godine strah od Sovjetske vojske i silovanja bio je prisutan i na hrvatskom teritoriju. U izvješću stoji da su čak i muškarci koji su bili članovi partije strahovali od Rusa, te da su odbijali odlaziti u vojsku jer su se bojali ostaviti žene same kod

---

⁷² NAIMARK, N. (2015.) *Miriam Gebhardt, Als die Soldaten kamen. Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs*, München 1-5.

⁷³ SCHWARTZ, A., TAKŠEVA, T. (2020.) *Between Trauma and Resilience A Transnational Reading of Women's Life Writing about Wartime Rape in Germany and Bosnia and Herzegovina*, U: *Aspasia*. Vol. 14. 126.

⁷⁴ Connolly, K, (2009) <https://www.theguardian.com/film/2009/nov/26/anonyma-a-woman-in-berlin> (posjećeno 25. 8. 2024)

⁷⁵ Naselje u Vojvodini

⁷⁶ RILL, H., STOJČIĆ, M. (2017?) 33.

kuće.⁷⁷ Žrtve pobjednika nisu uvijek bile samo žene, već i djeca. Poznato je da slučajevi u kojima su majke silovane ispred djece te djeca ispred majki nisu bili rijetkost. Silovana su i djeca mlađa od 10 godina te starice.⁷⁸ Takav slučaj je zabilježen i u Srpsko/Njemačkoj Crniji⁷⁹, gdje je devetorica vojnika silovala djevojčicu od 9 godina, nakon čega je njena majka ubila nju, a onda i sebe. Prema svjedočanstvu Magdalene Metzger iz Srpske Crnije, znamo da su se silovanja odvijala u prisutnosti porodica te da je velik broj silovanja rezultirao samoubojstvima žena. Zabilježeni su slučajevi kolektivnih samoubojstava u kojem su se čitave obitelji bacale u bunare jer nisu mogle živjeti s proživljenom traumom.⁸⁰ Da ovakvi slučajevi nisu bili rijetkost potvrđuju izvori koji govore o samoubojstvima Njemica diljem Europe. Prema procjenama, smatra se da je posljedica masovnih silovanja u Njemačkoj samoubojstvo od oko 10. 000 njemačkih žena. Također, većina izvora potvrđuju da su Njemice diljem Europe bile mučene ispred vlastite djece, ali također i djeca ispred majki. Jasno je da su ovakvi zločini pogađali ne samo žrtve, nego i čitave njihove obitelji. Kao primjer tomu je zasigurno i slučaj 13-godišnjeg Dietera Sahla koji je u pokušaju da zaštiti svoju majku od sovjetskih vojnika bio upucan.⁸¹ Također, žene se često nisu mogli nositi s neželjenim trudnoćama i raznim spolnim bolestima, što je rezultiralo još većim brojem samoubojstava.⁸² Jasno je da se silovane žene i njihove obitelji nisu mogli nositi s ovakvim zločinima dehumanizacije njihovog dostojanstva te da su radije birale smrt nego život sa stigmom. Jako bitna, a često ignorirana stavka u ratovima je i mentalno zdravlje pojedinaca koji su proživjeli ovakve traume. Prema sljedećim podacima jasno je da su silovanja imala poguban učinak na zdravlje jugoslavenskih Njemica, koje su često jedini izlaz radi zločina koji im je napravljen tražile u prekidu vlastitih života.

Iako je jugoslavenskim vlastima samo na području Vojvodine prijavljeno 1129 slučajeva silovanja, 359 pokušaja silovanja, 111 silovanja s ubojstvom, 248 silovanja s pokušajem ubojstva i 1204 slučajeva pljačke s teškim povredama može se pretpostaviti da mnogi slučajevi silovanja nisu prijavljeni, te da žene radi straha od stigme u društvu nisu uvijek imale hrabrost prijaviti i govoriti o ovakvoj vrsti zlostavljanja.⁸³ O stopi samoubojstva među ženama samo u Vojvodini prije internacije u logore govore sljedeći podatci u Tablici x.

---

⁷⁷ ŠADEK, V. (2015.) 66.

⁷⁸ GEIGER, V. (2003.) 442.

⁷⁹ Mjesto u Srbiji gdje je zabilježen velik broj silovanja

⁸⁰ RILL, H., STOJČIĆ, M. (2017?) 33.

⁸¹ BEEVOR, A. (2002.) "*The Russian soldiers raped every German female from eight to 80*" (<https://www.theguardian.com/books/2002/may/01/news/features11> posjećeno 1.9.2024.)

⁸² GEIGER, V. (2003.) 442.

⁸³ RILL, H., STOJČIĆ, M. (2017?) 33.

Civili koji su umrli prije interniranja u logore

	Djeca	Žene	Muškarci	Ukupno
Ubijeni	61	86	6332	7199
Izvršili samoubojstvo	11	82	61	154
Nestali	40	152	504	696
Ukupno	112	1040	6897	8049

Tablica br. 3 preuzeta iz RILL, H. STOJČIĆ, M. (2017?) *Na tragu podunavskih Nemaca*, Centar za nenasilnu akciju, Beograd, 34.

Prema podacima iz navedene tablice, zaključujemo da je samo na području Vojvodine i prije interniranja *Folksdojčera* u logore, ubijena 7199 osoba, od čega je ubijeno 61 dijete, 86 žena i 6332 muškarca. Nadalje, najveći broj samoubjstava je izvršen među ženama, vjerojatno iz već navedenog razloga, jer su bile žrtve silovanja, zatim 61 muškarac je izvršio samoubojstvo i 11 djece, što bi značilo da su 154 osobe izvršile suicid. Najveći broj nestalih je među muškarcima, kojih je nestalo 504, zatim su nestale 152 žene i 40 djece. Dakle broj žrtava u Vojvodini prije interniranja u logore se popeo na 8049 osoba. Osobna svjedočanstva hrvatskih Njemica pokazuju da se njihova sudbina u poraću nije razlikovala od sudbine Njemica u Vojvodini i ostalim dijelovima Jugoslavije te da su i one bile žrtve seksualnog zlostavljanja u logorima. O takvoj vrsti ponižavanja i dehumanizacije hrvatskih Njemica govore i njihova svjedočanstva iz logora.

Hrvatska Njemica Paula Kotnik iz Osijeka jasno navodi da su i hrvatske Njemice u logorima bile žrtve silovanja."Dr. Schmidt je povjerio mom ocu da će tražiti pomoćnicu u ambulanti, te savjetovao da se javim, kako bi me makar po danu mogao zaštititi od silovanja i drugih tortura, za koje je znao da se događaju. Logoraše su zatvarali u podrume i tamo ih tukli."⁸⁴ Uz svakodnevni rad u poljoprivredi, obrtu i industriji, Njemice su bile primorane i na rad kod raznim uvredama i maltretiranjima. Poznato je da su Njemice na radu izvan logora često bilo silovane. Zabilježen je slučaj u kojem je bivši partizan iz Grabovca kraj Rume⁸⁵ tukao i

⁸⁴ DETLAG, D. (2007.) *Logori i nakon rata, Progon Folksdojčera*, U: *Povijest u nastavi*. Vol. V, No. 10 (2). 233.

⁸⁵Naselje u općini Šestanovac, u Splitsko-dalmatinskoj županiji

seksualno iskorištavao Njemice koje su dolazile raditi na njegovo imanje. O silovanjima Njemica prve su pisale novine "Slobodna Vojvodina".⁸⁶

5. Jedna žena u Berlinu i Zato što noć nema oči

"Jedna žena u Berlinu" knjiga je njemačke autorice Marthe Hills. Radi se o ratnim dnevnicima koji obuhvaćaju razdoblje od 20. 4. do 22. lipnja 1945. godine. Knjiga je objavljena dva puta, prvi put samo na njemačkom jeziku 1959. godine te tada nije privukla veću pozornost javnosti. Tek drugom objavom 2003. godine knjiga je privukla pažnju, no ono što je najvažnije je da je tada i otkriven identitet do tada anonimne autorice. Tada je objavljeno da se autorica zvala Martha Hills. Radi se o ženi koja je studirala povijest i povijest umjetnosti na Sveučilištu Sorbonne u Parizu a prije sovjetske okupacije radila je kao novinarka.⁸⁷

"Zato što noć nema oči" djelo je hrvatske Njemice Theresije Moho, koja se 1928. godine rodila u Marijancima. Njezin autobiografski roman "Zato što noć nema oči" donosi priču o stradanju Nijemaca nakon Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj, ali prije svega govori o svojoj borbi za opstanak u sistemu koji ju je tretirao kao ratnog krivca. Knjiga obuhvaća razdoblje od 1945. - 1956. godine.⁸⁸ Theresia Weseinberger djevojačko je ime hrvatske Njemice Theresije Moho, koja preko svoje osobne borbe za opstanak i potrage za identitetom predstavlja sudbinu njemačkog naroda, u prvom redu sudbinu njemačkih žena u poslijeratnom periodu na područje Hrvatske.⁸⁹

S jedne strane preko svjedočanstava njemačke autorice prikazana je sudbina njemačkih žena u poraću, a s druge strane priča hrvatske Njemice. Iako se naizgled radi o dvije žene različitih karakteristika, njemačka autorica je pred kraj rata već bila odrasla žena (u ranim tridesetima), školovana, znala je komunicirati sa ruskim vojnicima, putovala je po svijetu, porijeklom iz građanske kuće dok je Moho s druge strane u tom periodu bila mlada djevojka u pubertetskom periodu, jako vezana za roditelje i imanje na kojem je živjela u Marijancima. Obe autorice iako miljama udaljene jedna od druge vežu slične sudbine. Obe dijele glavnu zajedničku karakteristiku a to je da su bile žene, a onda i žene njemačkog porijekla, što je u poslijeratnom sistemu bila jako nezahvalna karakteristika.

---

⁸⁶ GEIGER, V. (2003.) 446.

⁸⁷ TENZ, C. PESCHEL, S. (2018.) <https://www.dw.com/en/anonymus-a-woman-in-berlin/a-44746666> (posjećeno 26. 8. 2024.)

⁸⁸ GEIGER, V. (2009.) 69-71.

⁸⁹ LENDEL, T. (2001.) *Pravo na život. Pravo na priču*. U: Kolo, 2. Zagreb. 618.-620.

Prije svega važno je navesti kako se autorica osjećala prije nego što je sa ostatkom njemačkih civila pala u milost i nemilost sovjetskih vojnika. U zabilješci od 20. 4. 1945. godine autorica navodi "Mi smo šamot⁹⁰ koji nisu htjeli ni fronta ni Volksturma"⁹¹ Analizirajući njene riječi, može se reći da prevladava osjećaj bespomoćnosti, odnosno da se autorica osjećala bespomoćno pred takvom sudbinom, ali isto tako da pokazuje jasnu pasivnost prema ratu te da se ne osjeća sudionikom rata. Također autorica ne piše u jednini, već koristi riječ "mi", što se sigurno odnosilo na ljude kojima je autorica bila okružena, što bi značilo da su osjećaji pasivnosti i bespomoćnosti bili kolektivni među Nijemcima.

U bilješkama napisanim 21.4. 1945. anonimna autorica govori o svom strahu i traumi koju je proživjela tijekom bombardiranja Berlina.

"Otkako sam iste noći u kojoj mi je bombama uništen stan pomogla spašavati ljude pod ruševinama, mučim se sa strahom od smrti. Simptomi su uvijek jednaki. Najprije znoj uz rub kose, probadanje duž kraljeznice, bockanje u vratu, suho nepce i preskakanje srca."⁹²

Također i hrvatska Njemica Theresa Moho u svom svjedočanstvu opisuje strah koji je proživjela krajem 1945. godine, navodi: "Od straha mi je srce prestalo kucati."⁹³ Jasno je da su ratna razaranja utjecala na mentalno zdravlje autorica, u najgorem smislu.

Nadalje, njemačka autorica navodi stare rimske poslovice i izreke iz Biblije. Tako u zabilješkama od 21. 4. 1945. godine navodi staru rimsku poslovicu rimskog pjesnika Horacija "Si fractus illabatur orbis, Impavidum ferient ruinae.", što bi u prijevodu značilo "Kad bi se slomljen srušio svijet, ne bi me zaplašile ruševine". Još jedan zanimljiv citat iz njene zabilješke od 21.4. 1945. godine je svakako i fraza iz Biblije "Noli timere" što u prijevodu na hrvatski jezik znači "Ne boj se."⁹⁴ Prisutan je osjećaj autoričine usamljenosti ali i svjesnosti da nema zapravo nikoga tko bi je mogao spasiti od teške sudbine koja ju je zadesila. No s druge strane korištenje ovih citata odaje i autoričinu želju za životom i preživljavanjem. Nadalje, navodi i citat Anvarija Sohelija⁹⁵ "Ne osvrći se za svijetom, on je ništa..."⁹⁶ Tu je jasan i njezin odnos

---

⁹⁰ Šamot (franc. *chamotte*), proizvod s velikim udjelom silicijeva i aluminijska oksida, postojan na visokim temperaturama.

⁹¹ HILLERS, M. (2016.) *Jedna žena u Berlinu, Dnevnički zapisi od 20. travnja do 22. lipnja 1945.*, Šareni dućan, Koprivnica. 15.

⁹² HILLERS, M. (2016.) 16.

⁹³ MOHO, T. (2001.) 8.

⁹⁴ HILLERS, M. (2016.) 16-20.

⁹⁵ Perzijski pjesnik iz 12. st., autorici vjerojatno poznat iz djela *Životna mudrost* Arthura Schopenhaura

⁹⁶ HILLERS, M. (2016.) 16.

prema tjelesnom svijetu, odnosno njeno shvaćanje fizičkog i materijalnog što će se kasnije pokazati i u njezinim "vezama" sa sovjetskim vojnicima.

Prema autoričinom svjedočanstvu, jasno je da se autorica nakon što je bila silovana od strane sovjetskih vojnika upuštala u veze sa raznim sovjetskim vojnicima kako bi si osigurala hranu i sigurnost od ostalih vojnika, odnosno da bi si osigurala život.⁹⁷ U zabilješci od 1. svibnja 1945. godine autorica navodi: "Baš me briga za sve njih! Još nikada nisam bila samoj sebi tako daleka i strana. Svi osjećaji čine se mrtvima. Ostao je samo nagon za životom. Oni me neće uništiti."⁹⁸ Prema autoričnim riječima jasno je da je bez obzira na sve njena volja za život bila veća od agresije koju je trpjela.

Nadalje, autorica, iako Njemica u svojim zabilješkama jasno navodi i razgovore sa sovjetskim vojnicima, u kojim se spominju nacistički ratni zločini na području Rusije. Tako iz razgovora autorice sa jednim sovjetskim vojnikom saznaje i da je njegova sestra bila silovana od strane njemačkog vojnika. Također, spominju se i zastrašujući postupci njemačkih vojnika prema djeci u ruskim selima.

"Drugi ruski gost mladi je dečko, sedamnaestogodišnjak, partizan koji je sa svojom borbenom jedinicom krenuo prema zapadu. Gleda me strogo naboranog čela i moli da prevedem kako je njemačka vojska u njegovu rodnom selu nožem ubijala djecu, hvatala ih za noge i razbijala im glave o zidovima."⁹⁹

O surovom odnosu sovjetskih vojnika prema njemačkim ženama u Berlinu saznajemo iz sljedeće zabilješke

" U podrumu. Petrolejska lampa više ne svijetli, valjda je nestalo goriva. Pri plamsaju plamička svijeće u kartonskoj kutijici ispunjenoj lojem, takozvane Hindenburgove svjetiljke, prepoznajem kao vapno bijelo pekarično lice, trzava usta... Tri Rusa stoje kraj nje. Najprije jedan za drugu ispruženu u ležaljci pa je drugi, kad se ona poželi dignuti opet gurne natrag. Kao da je lutka ,stvar." ¹⁰⁰

Također spominje se užasan odnos vojnika prema djevojci iz Königsberga ¹⁰¹koja je nakon što je pala u njihove ruke htjela izvršiti suicid. ¹⁰² Theresa Moho u "Zato što noć nema oči" navodi

---

⁹⁷ HILLERS, M.(2016.) 116.

⁹⁸ HILLERS, M.(2016.) 69.

⁹⁹ HILLERS, M.(2016.) 70.

¹⁰⁰ HILLERS, M.(2016), 55.

¹⁰¹ Kalinjingrad

¹⁰² HILLERS, M. (2016.) 63.

slučaj maloljetne djevojke koja je radi zvjerskog tretmana od strane partizana preminula.¹⁰³ Njemačka autorica navodi kako su se žene u Berlinu skrivale u potkrovlju kako bi izbjegle vojnike, a navodi također i da se znao i sat kad vojnici kreću u "lov" na žene, pritom spominje i sakrivanje Njemica od strane liječnika pod krinkom zaraze od malarije.¹⁰⁴ S druge strane Moho opisuje vlastito sakrivanje u bunkeru, šumama, samostanu, u raznim rodbinskim kućama dok su je članovi Udbe lovili.¹⁰⁵ Potraga za Moho u romanu se opisuje sljedećim riječima: "Sve pretražuju. Traže u kućama, stajama, drvernicama i vrtovima, gledaju u svaki kut gdje se ne bi mogao sakriti ni patuljak."¹⁰⁶ Analizirajući oba djela i sudbinu njihovih autorica, može se zaključiti da su Njemice bile tretirane kao lovina sovjetskih vojnika u Berlinu i partizana u Hrvatskoj.

Oba dijela imaju veliku historiografsku važnost zbog spominjanja povijesnih događaja i osoba. Njemačka autorica spominje Staljina sljedećim riječima: "Više puta čujem izraz Staljina "Staljinova naredba." Ta se naredba, čini se odnosi da se takvo što ne smije dogoditi."¹⁰⁷ Kod Moho se također spominju važni historiografski podatci, spominje se Udba, kuna, Staljin, Tito, također spominje se hvatanje Staljinovih pristalica, informbirovaca i njihovo odvođenje na Goli otok.¹⁰⁸ O tome kako je rat utjecao na žene govore zabilješke od 30. 4. 1945. "Gotovo su sve žene odjednom postale sijede ili prosijede; nemaju uobičajenu boju kose. I lica im djeluju strano, izobličeno i staro.¹⁰⁹ Jasno je da su ratna zbivanja u Berlinu uvelike utjecala i na fizički izgled žena. Može se zaključiti da je ovaj period za mnoge žene značio gubitak njihove ženstvenosti i vlastitog fizičkog identiteta. Nadalje, na temelju dijaloga između dvije hrvatske Njemice, znamo da su hrvatske Njemice na razne načine pokušavale preživjeti zarobljeništvo, a jedan od načina je sigurno bilo i sakrivanje vlastite ženstvenosti. "Neka ti cure sline i vise bale, bez obzira koliko ti to smetalo. Moraš hodati pognuta poput kakve starice, kao da te bole križa."¹¹⁰ Dakle, žene su namjerno pokušavale izgledati što manje ženstveno kako bi se zaštitile od raznih maltretiranja u poraću.

---

¹⁰³ MOHO, T. (2001.) 21.

¹⁰⁴ HILLERS, M. (2016.) 96.

¹⁰⁵ MOHO, (2001.), 225.

¹⁰⁶ MOHO, T. (2001.) 96.

¹⁰⁷ HILLERS, M. (2016.), 56.

¹⁰⁸ MOHO, T. (2001.) 352.

¹⁰⁹ HILLERS, M. (2016.) 85.

¹¹⁰ MOHO, T. (2001.) 22.

6. Njemice u logorima

Prije nego što u radu budu prikazana svjedočanstva i tretman hrvatskih Njemica u logorima na području Hrvatske prije svega u logoru Krndija, potrebno je reći koliki se broj hrvatskih Nijemaca i Njemica nalazio u logoru u prvim godinama poraća. Prema Geigerovim podacima 1945. godine najmanje 10. 000 do 18. 000 od ukupno 20. 000 u zavičaju preostalih hrvatskih *Folksdojčera* internirano je u logore. Znamo da se 1946. godine samo na području Hrvatske u logorima nalazilo 10. 600 *Folksdojčera*, od čega je najveći broj bio ženskog spola, točnije od 10. 600 *Folksdojčera* u logorima je bilo čak 4500 žena i 3100 djece, s time da je na slobodi bilo 1000 žena i 300 djece. Naravno, treba spomenuti da je 3000 muškaraca zatvoreno dok je na slobodi ostalo 700 muškaraca. Ovi podatci još jednom potvrđuju tezu da su u logorima najčešće bile zatvarane žene njemačkog porijekla.¹¹¹

Iako se u hrvatskoj historiografiji spominje velik broj logora za *Folksdojčere* na području Hrvatske većina se slaže da su najveći logori za *Folksdojčere* na području Hrvatske bili Josipovac kod Osijeka, Valpovo, Velika pisanica kod Bjelovara, Krndija kod Đakova, Šipovac kod Našica, Pusta Podunavlja u Baranji i Tenja/ Tenjska Mitenica kod Osijeka.¹¹²

Također treba navesti da su hrvatske Njemice bile i žrtve deportacije u Sovjetski Savez. Tijekom 1944./45. preko 12.000 jugoslavenskih Nijemaca sa područja Vojvodine prebačeno je u Sovjetski Savez. Prema izvorima Nijemci i Njemice u transportima nisu niti znali kud ih se vodi. Žene su u transportima činile većinu, izvori navode da je čak 6 do 8 puta bilo više žena od muškaraca.¹¹³ Prema Geigerovim podacima čak 8469 žena je odvedeno u Sovjetski Savez i 3911 muškarac.¹¹⁴ Najveći broj jugoslavenskih Nijemaca i Njemica odveden je u Donjecki bazen¹¹⁵ a o njihovom interniranju u sovjetske logore govori i sljedeće svjedočanstvo. "U oktobru 1944. su partizani pokupili sve mlade i radno sposobne Njemice i poslali ih na prinudni rad u Rusiju. I ja sam bila na tom spisku, sa koga me izbrisao jedan Stamenkov drug, komunista iz pančevačke staklare. Početkom pedesetih se iz Rusije u Pančevo vratilo samo nekoliko žena."¹¹⁶ Žene koje su deportirane radile su najteže muške poslove u rudnicima i na gradilištu, a uvjeti života u logorima su bili jako loši, što je pridonijelo povećanju smrtnosti u logorima.¹¹⁷

---

¹¹¹ GEIGER, V. (2020.) 18.

¹¹² GEIGER, V. (2020.) 18.

¹¹³ RILL, H. STOJČIĆ, M. (2016) 36.

¹¹⁴ GEIGER, V. (2003.) 441.-448.

¹¹⁵ Područje u istočnoj Ukrajini

¹¹⁶ RILL, H. STOJČIĆ (2003.) 36.

¹¹⁷ GEIGER, V. (2003.) 441.-448.

Otpuštanje iz sovjetskih logora započelo je 1949. godine.¹¹⁸ Prema Geigeru u tom periodu nastradalo je 2000 ljudi od čega 888 žena.¹¹⁹

Osim raznih vrsta maltretiranja Njemice i njihova djeca u logorima su bili izloženi raznim bolestima, prema njemačkim izvorima pretpostavlja se da je u razdoblju od 1945.-1948. godine u logore odvedeno oko 45.000 djece Folksdojčera, od čega ih je smrtno stradalo preko 6000, poimenično su indetificirane 5582 žrtve, većina djece je stradala od gladi.

Neljudsko tretiranje Njemica i njihove djece potvrđuju i podatci iz Radnog logora Valpovo, inače najvećeg logora za Folksdojčere na području Hrvatske. Pretpostavlja se da je kroz Radni logor Valpovo od 1945. do 1946. godine prošlo 3000 ljudi, od čega je umrlo 1074 ljudi, a najveći broj smrtno stradalih su osobe ženskog spola, odnosno 552 ženske osobe te čak 86 djece u starosti do 14 godina i 55 dojenčadi. Također i kroz Radni logor Krndija u istom razdoblju je prošao jednak broj ljudi, od kojih su najveće žrtve bile žene, starci i djeca. O mučenju i dehumanizaciji Njemica u logorima govori i zabilježen slučaj iz logora u Bačkom Jarku u kojem je partizanka Jana Dragojlović često jahala kroz logor te bičem udarala logoraše, ženama je čupala kosu te ih tjerala da vuku natovarena kola dok su ih u isto vrijeme stražari udarali.¹²⁰

Kod ovakvih zabilježenih primjera, postavlja se pitanje koliko je sličnih ili gorih slučajeva mučenja žena Folksdojčera i njihove djece u logorima bilo, te kolika je odgovornost i krivnja pripisana ženama, djeci i starcima koji su tijekom njemačke okupacije Jugoslavije pokazivali pasivnost a kojima je komunistička vlast nametnula odgovornost za nacističke ratne zločine na području Jugoslavije.

6.1.Sudbine Njemica iz logora Krndija

O životu hrvatskih Njemica u logoru Krndija svjedoče izvori iz privatnog vlasništva bivših logorašica i njihovih obitelji. Izvori koji će bit obrađeni u radu su iskazi i svjedočanstva hrvatskih Njemica, njihovi dnevници, memoari, spomenici, logorske otpusnice i prepiske njihovih pisama. Sigurno je da su svjedočanstva Njemica koje su preživjele logore ili su umrle u njima najbolji dokaz o njihovim sudbinama u poraću¹²¹. Logor Krndija, se u njemačkoj historiografiji najčešće javlja pod nazivom Konzentrationslager, Vernichtungslager i

---

¹¹⁸ RILL, H. STOJČIĆ (2003.) 36.

¹¹⁹ GEIGER, V. (2003.) 441.-448.

¹²⁰ GEIGER, V. (2003.) 441.-448

¹²¹ GEIGER, V. (2008.) *Logor Krndija*, Hrvatski institut za povijest, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Zagreb. 31.

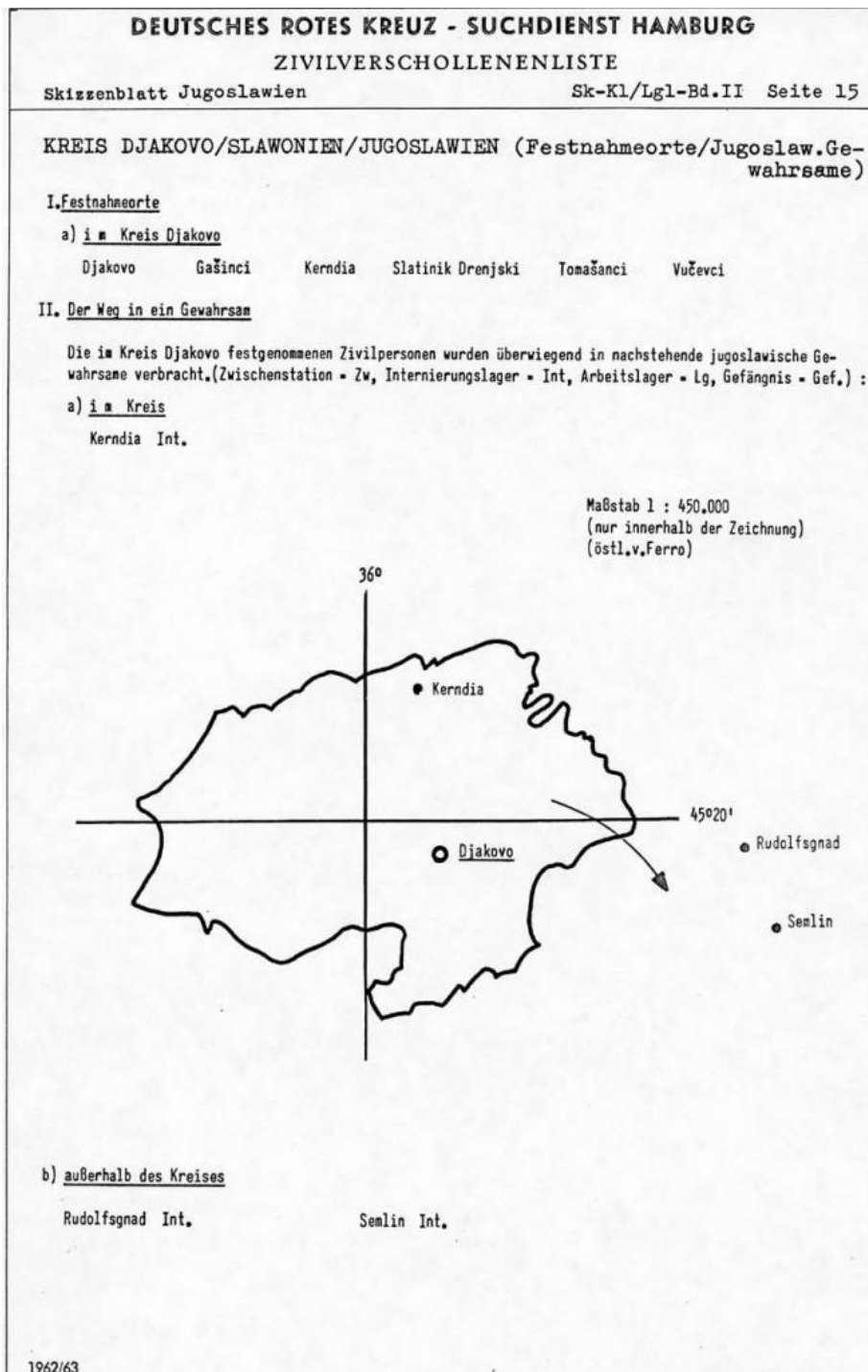
Todeslager Kerndia/Krndija. U Hrvatskoj većinom pod imenom Koncetracijski Logor Krndija te Logor Krndija.¹²²

Slika 4. Skupina logorašica s komandantom/upravnikom logora Krndija, njegovom suprugom i sinom, ljeto 1945.

---

¹²² GEIGER, V. (2008). 33.

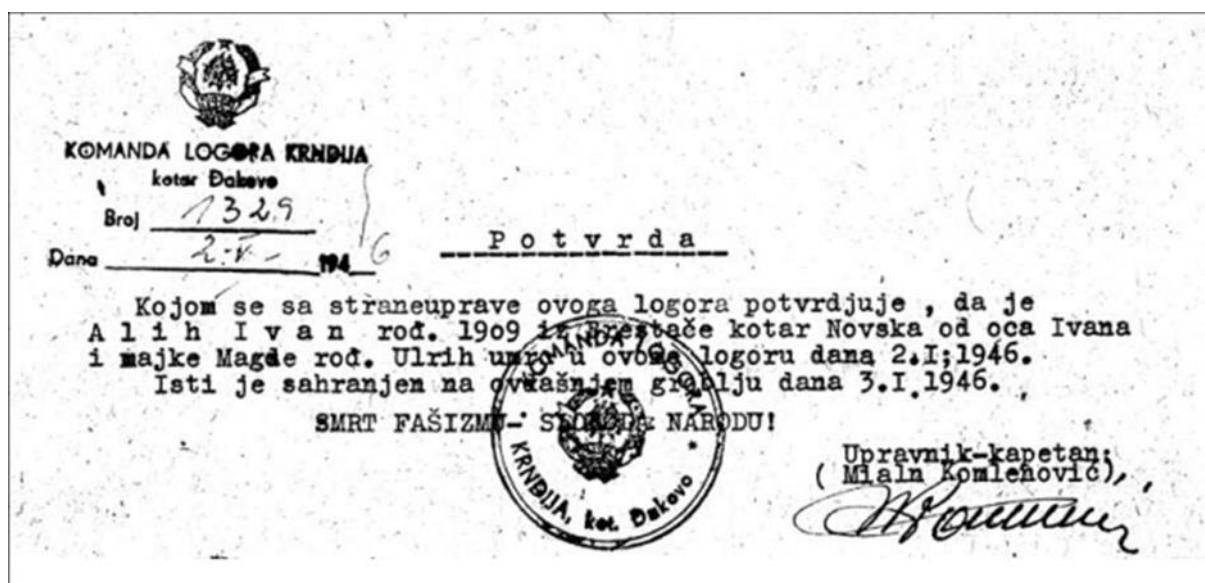

Slika 5. Logor Krndija

Logor je utemeljen u nekadašnjem njemačkom selu Krndiji u blizini Đakova, a u njega su dovođeni Nijemci iz Slavonije i Srijema, zapadne Hrvatske i Bosanske Posavine. Prije dolaska logoraša u mjesto, iz sela su pobjegli njemački stanovnici a okolno stanovništvo je pokralo njemačke kuće, što će kasnije itekako utjecati na kvalitetu života logoraša koji će biti

smješteni u te kuće.¹²³ Izvori navode da je selo opljačkano od strane hrvatskih i srpskih stanovnika iz okolnih mjesta a onda i pretvoreno u logor za Folksdojčere. Logor je djelovao u periodu od 15. kolovoza 1945. do 15. svibnja 1946. godine . Logor je jako važan jer je kroz njega prošao velik broj hrvatskih Folksdojčera, u prvom redu njemačkih žena i njihove djece. Iako se ne može sa sigurnošću navesti točan broj interniranih u logor i broj žrtava logora pretpostavlja se da je zbog loših životnih uvjeta unutar logora umirao velik broj ljudi. Tako Rohrbacher iznosi da je od 4000 logoraša u Krndiji nakon kratkog vremena umrlo više od pola logoraša te da ih je na životu ostalo samo 1800. ¹²⁴ Također, i drugi izvori navode da kroz logor u periodu od 1945./1946. prošlo od 3.500 do 4.000 zarobljenika, od čega je u logoru prema procjeni smrtno stradalo od 500 do 1.500 logoraša. Izvori navode 338 poimenično nastradale osoba, od čega je većina bila ženskog spola, odnosno 183 žene su smrtno stradale u logoru. ¹²⁵ Neki izvori smatraju da su Rohrbacherovi podatci pretjerivanje. Prema svjedočanstvu hrvatskog Folksdojčera Petera Seilera pretpostavlja se da je najveći broj interniranih u logoru iznosio oko 3.000 logoraša te da se zbog stalnih uhićenja ne može odrediti točan broj. ¹²⁶ Većina izvora se slaže da likvidacije nisu bile masovne, zabilježeno ih je nekoliko a do likvidacija je uglavnom dolazilo ako bi logoraši pokušali pobjeći. ¹²⁷

Slika 6. Potvrda o smrti jednog od logoraša

¹²³ GEIGER, V. (2008). 33-40.

¹²⁴ GEIGER, V. (2001.) 176.-177.

¹²⁵ GEIGER, V. (2007.) *Logoraško groblje Krndija*, U: Zbornik muzeja Đakovština. Vol. 8, No. 1. 92.

¹²⁶ GEIGER, V. (2008.) 61.

¹²⁷ GEIGER, V (2001.) 177.

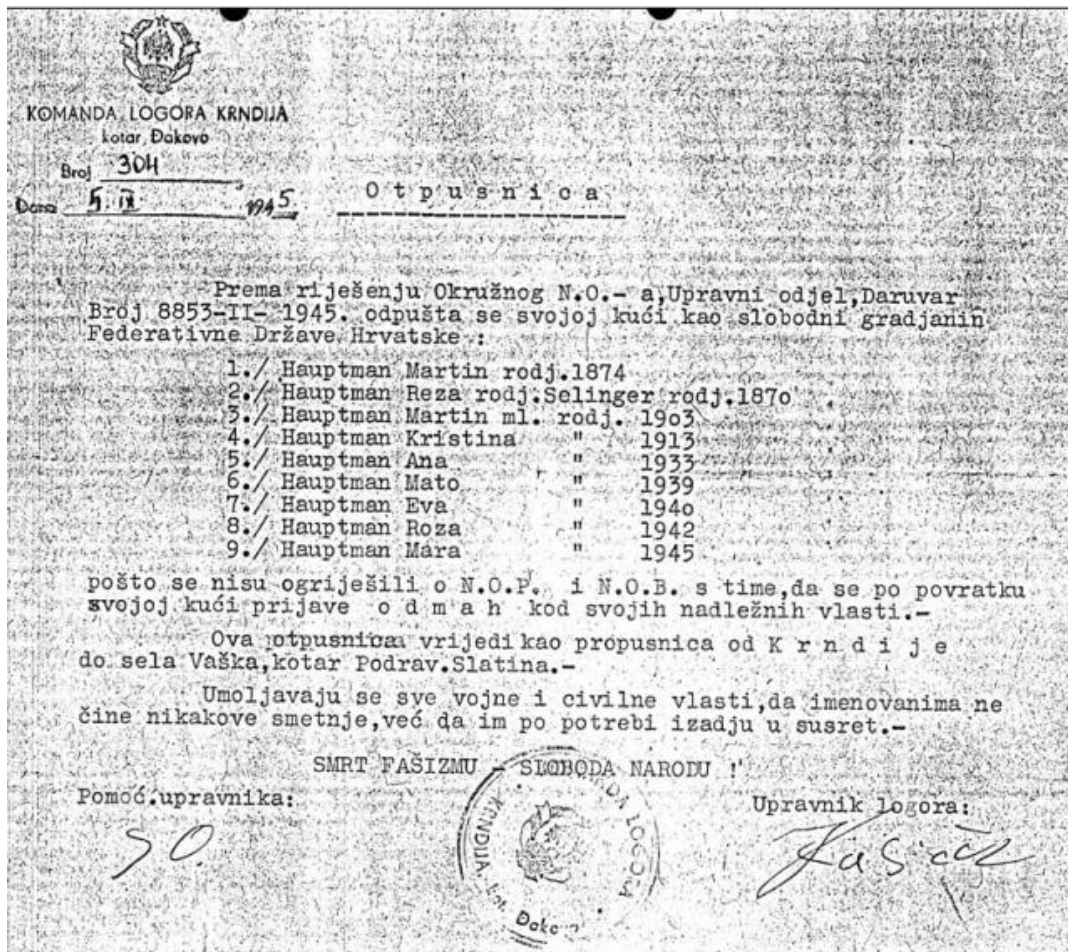
Iako se točan broj ubijenih možda nikada neće saznati, poznata su imena hrvatskih Njemica koje su ubijene u logoru. Znamo da je ubijeno najmanje 15 ljudi. Od tih 15 ljudi 4 žrtve su bile ženskog spola. Radi se o hrvatskim Njemicama Rosi Zimmerman, Theresiji Osvald, Rosali Lohner, a tijekom bijega ubijena je Anna Birkenbach. Izvori navode da su logoraši ubijani pri bijegu, no svakako treba spomenuti i slučajeve koji govore o dosta "upitnim" pokušajima bijega. Takav slučaj je zasigurno i ubojstvo Ivana Alica iz Brestače kraj Novske, koji je tijekom epileptičnog napada krenuo prema izlazu iz logora, nakon čega ga je logorski stražar strijeljao. Prema nekim navodima hrvatska Njemica Marika Pilli izvršila je samoubojstvo u logoru Krndija.¹²⁸ Da su zarobljenici logora uglavnom bile žene, dokazuju i 22 otpusnice odnosno otpusne objave koje su izdane od strane Komande logora Krndija i Odjela Unutarnjih poslova Okruga Slavonski Brod.¹²⁹ Otpusnice sadrže godište i spol zarobljenika: 1870. (žena), 1874. (muškarac), 1881. (žena), 1882. (muškarac), 1884. (muškarac), 1886. (žena), 1888. (muškarac), 1889. (muškarac), 1897. (muškarac), 1898. (muškarac), 1899. (žena), 1890. (muškarac), 1903. (muškarac), 1904. (žena), 1909. (žena, dva puta), 1911. (muškarac), 1913. (žena), 1918. (žena), 1919. (dva puta, muškarac i žena), 1920. (žena), 1921. (žena), 1922. (muškarac), 1929. (muškarac), 1931. (žensko dijete), 1933. (žensko dijete), 1938. (žensko dijete), 1939. (muško dijete), 1940. (žensko dijete, dva puta), 1942. (žensko dijete), 1943. (muško dijete), 1945. (žensko dijete).¹³⁰

---

¹²⁸ GEIGER, V. (2008.) 87.- 89.

¹²⁹ GEIGER, V. (2008.) 98.

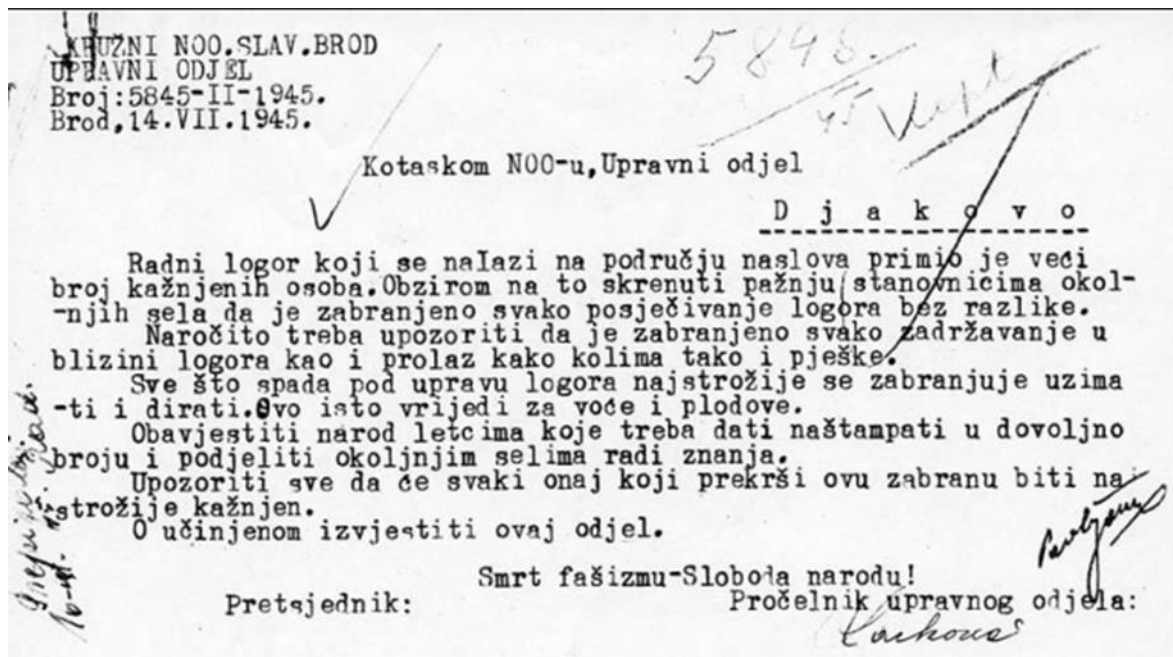
¹³⁰ GEIGER, V. (2008.) 98.

Slika 7. Otpusnica iz logora

Prema navedenim podacima izdano je 14 otpusnica za pojedince a isto tako su iz logora otpuštane čitave obitelji, to je vidljivo na primjeru obitelji Hauptman . Izdano je i 8 skupnih otpusnica, što znači da je sve skupa iz logora otpušteno 40 osoba. Iako je već spomenuto da su likvidacije većinom vršene prilikom bijega iz logora, dosta je zanimljiva sudbina hrvatskih Njemica Mire i Ane Kolb, inače sestara koje su 1945. pobjegle iz logora no 1946. godine su dobile otpusnicu.¹³¹

¹³¹ GEIGER, V., (2008.) 98.

Slika 8. Odluka o zabrani posjećivanja logoraša

Strogo je bilo zabranjeno prikrivanje odbjeglih logoraša. Poznati su slučajevi kažnjavanja ljudi koji su pomagali odbjelim Nijemcima. O takvim postupcima svjedoči i list "Đakovština" ¹³² u kojem se navodi kažnjavanje Zdenke Ribić iz Piska sa 15 dana zatvora i plaćanje kazne od 30 dinara zato što je dopustila Nijemcu koji je pobjegao iz logora da provede noć u njenoj kući. Nije bilo milosti ni prema predstavnicima vlasti, u listu je navedeno kažnjavanje tajnika Gradskog odbora NO-a u Đakovu zbog izdavanja otpusnice članu Kulturbunda. ¹³³Dakle, sakrivanje i pomaganje odbjelim logorašima je bio velik rizik za domaće stanovništvo, koje je u slučaju otkrivanja moralo čak služiti zatvorsku kaznu.

¹³² Glasilo Narodnog fronta za kotar i grad Đakovo

¹³³ GEIGER, V. (2001.) 180.

1945., listopad 13.

Slavonski Brod

Odsjek za javni red i sigurnost Upravnog odjela Okružnog NO-a Slavonski

Brod donosi odluku o puštanju iz logora Krndije Agneze (1882.) i Jelke

(1909.) Kurtnaker iz Požege

OKRUŽNI NARODNI ODBOR UPRAVNI ODJEL SL. BROD

ODSJEK ZA JAVNI RED I SIGURNOST

Br. 14274-II-824

Sl. Brod, dne 13. X. 1945

Predmet: Kurtnaker Jelka i Agneza

otrust iz logora

ODLUKA

Povodom podnešene molbe od strane Justina Delfabro iz Požege, kojom moli za otpust iz logora Kurtnaker Jelku i Agnezu iz Požege, koji se nalaze sada internirani u logoru Krndija, kao pripadnici njemačke narodne skupine, obnalazi ovaj okružni NO, nakon svestranog razmatranja donijeti slijedeće:

RIJEŠENJE

Kurtnaker Jelka i Agneza iz Sl. Požege, koji se sada nalaze u logoru Krndija imaju se pustiti iz logora svojoj kući na slobodu, da postanu slobodni građani Demokratske Federativne Jugoslavije

OBRAZLOŽENJE :

Justina Delfabro u svojoj molbi izjavljuje da imenovane nijesu bile članice kulturbunda, što i Gradski NO Sl. Požega br. 6245/45 od 6. X. 1945 potvrđuje, prema tome je vidljivo da se

imenovane nijesu ogrešile o NOP pa je iz svega izloženog valjalo donijeti odluku kao u dispozitivu.¹³⁴

O tome obavjestiti:

1. Delfabro Justinu iz Požege, znanja radi
2. Upravu logora Krndija s pozivom da imenovane odmah puste na slobodu i snabdjeju s potrebnim ispravama kako bi mogli nesmetano doći svojoj kući.
3. Gradski NO Požega znanja radi
4. Javni tužilac za okrug Brod znanja radi.¹³⁵

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

M.P.

Pročelnik

Slavko Sudarević [v.r.]

---

¹³⁴ GEIGER, V. (2008.) 162.

¹³⁵ GEIGER, V.(2008.) 163.

U početku je logor Krndija imao funkciju prolaznog logora za ratne zarobljenike i funkciju kažnjeničkog logora i većina smještenih u prvim danima logora su bili muškarci, također stanje u logoru u prvim danima dolaska zarobljenika prema svjedočanstvu Josipa Šulca, koji je dopremljen u Krndiju iz Eminovca kod Požege nije bilo toliko zabrinjavajuće. On navodi kako logor tada još uvijek nije bio ograđen bodljikavom žicom, prazne kuće su još uvijek bile u dobrom stanju, a dopremljeni logoraši su mogli sami izabrati u kojoj kući će stajati, također mogli su šetati slobodno do susjednih sela. No takva situacija u logoru će se ubrzo promijeniti pošto je najvjerojatnije iste godine postavljena bodljikava žica a dopremljeni logoraši su morali spavati na slami.¹³⁶ Prve skupine Nijemaca su došle iz Logora Valpova u Logor Krndiju, prema svjedočanstvu Katharine Dürr iz Drenja kraj Đakova znamo u kakvom stanju je logor bio pri dolasku Nijemaca. U logoru su se nalazile većinom žene i djeca, uvjeti života su bili nikakvi, dočekale su ih prazne kuće, a pošto za jelo nisu ništa dobivali bili su prisiljeni tražiti hranu po vrtovima napuštenih kuća.¹³⁷ O situaciji u logoru govori i Jelena Kurtaker u svom dnevniku: “[...]Ležim na slami u jednoj od napuštenih i razrušenih kuća. [...] Danas smo prvi puta od nedjelje dobili nešto tople juhe u podne. Inače živimo od kruha i slanine što smo ponijeli od kuće. [...] Dolazi vrlo mnogo ljudi. Danas su došla 2 transporta iz Županje. Djeca i starci i ljudi srednje dobi.”¹³⁸

6.2.Smještaj i uvjeti života u logoru Krndija

U početku su uvjeti života u logoru bili kako tako prihvatljivi, no u kratkom vremenu to se mijenja. O tome govore i zabilješke Jelke Kurtanker iz srpnja 1945. godine. Tako znamo da je već u srpnje te godine velik broj logoraša, odnosno hrvatskih Folksdojčera spavao u razrušenim kućama na slami, a neki čak u natkrivenim dvorištima. Također, ona tvrdi da je u jednoj prostoriji spavalo i po nekoliko stotina ljudi na slami. U rujnu te isto godine došlo je do dodatnih promjena u logoru, kako navodi Jelka "Žice su pojačali, a i stražu. Strogoća je potrostručena." Što se tiče straže, logor je čuvala naoružana straža Narodne milicije, no u najgorem sjećanju su ostale žene koje su radile u upravi, one su u sjećanju logoraša ostale kao najokrutnije prema logorašima.¹³⁹

---

¹³⁶ GEIGER, V.(2008) 35.

¹³⁷ GEIGER, V. (2008) 53.

¹³⁸ GEIGER, V. (2008) 38.

¹³⁹ GEIGER, V. (2008) 38-43.

Nadalje, Jelka u svojim zabilješkama iz lipnja 1945. godine navodi kako se postupalo sa bolesnim logorašima u početku "niti ne tjeraju, one koji ne mogu", dok u srpnju te iste godine navodi "Radimo na bunkerima. Zatrpavamo. Promjene su. Moraju i starci i starice na rad. I mama. Zaplakala je. U 65. godini, sva bolesna, a mora lopatu na leđa pa hajd na kopanje." O radu i poslovima u logoru svjedoči i hrvatska Njemica Terezija Kempl-Janjić koja kaže da je "[...] mlada radna snaga dnevno bila određivana prema svojoj potrebi. Tjerali su nas mlađe na rušenje tih utvrđenih bunkera. Kad nije bilo drugog posla, tjerali su nas na čupanje trave. Nitko se od nas nije usudio logično razmišljati na kakve nas sve radove tjeraju. Radili smo što su naređivali. Mislim da smo svi bili prešutno uvjereni da njihova mržnja nema granica. [...]"¹⁴⁰

Dakle rad u logoru u prvim mjesecima od osnutka logora nije bio obvezan, što se kasnije mijenja, pogotovo tijekom kolovoza 1945. godine kada u Krndiju dolazi velik broj njemačkih zarobljenika iz Velike Pisanice čime se Krndija pretvara u logor za folksdojčere.¹⁴¹ U logoru su hrvatske Njemice često radile poslove krojačica ili kuharica, a u "šetnju" su mogle ići samo tijekom određenog vremenskog perioda, odnosno od 16 do 18 sati. Pod "šetnjom" se podrazumijevao odlazak do središta sela, tj. do glavne ulice a logorašice su taj dio nazivale "Korzo Krndija."¹⁴² Logorašice su često išle raditi i van logora, a njihovo radno vrijeme u logoru i van logora je bilo do 7 do 12 i od 13 do 16 h. Iako su van logora, ponekad logorašice i imale sreću pa bi im vlasnici imanja često kupovali hranu i odjeću, sve što bi zaradile svojim radom išlo je upravi logora a ne logorašicama. Rad logoraša i logorašica u logoru i izvan logora se spominje i u iskazima Odsjeka narodne sigurnosti Upravnog djela Okružnog NO-a Slavonski brod u kojem se jasno navodi "Iz ovoga novca koji logoraši zarađuju nabavljamo hranu, a morat ćemo i druge stvari, da im nabavimo." O radu logoraša unutar logora saznajemo iz iskaza Odsjeka narodne sigurnosti Upravnog odjela Okružnog NO-a Slavonski Brod koji tvrdi da logor Krndija "raspolaze sa raznim obrtnim radionicama, koje također rade za okolna sela, tako da i od istih koristimo prihode. U Krndiji izgrađujemo tvornicu kudelje, te je ovih dana otpočela sa radom, močenje kudelje i postavljanje pogonskih zgrada, tako da ćemo iz prerađene kudelje prerađivati u užarskoj logorskoj radionici potreban materijal i iz toga crpsti koristi za potrebe logora."¹⁴³

---

¹⁴⁰ GEIGER, V.(2008.) 366.

¹⁴¹ GEIGER, V. (2008) 44.

¹⁴² GEIGER, V. (2008) 44.

¹⁴³ GEIGER, V. (2008) 45. 150.

Prema svemu sudeći iskorištavanje logoraša za rad rada bilo je planirano, a logoraši od mukotrpnog rada nisu imali nikakvu materijalnu korist.¹⁴⁴ Prema svjedočenju Jelke Kurtnaker znamo da je i misno slavlje većinom bilo zabranjeno, a logoraši su djecu često morali krstiti u ruševinama mjesne crkve.¹⁴⁵

Slika 9. Ruševine crkve u Krndiji početkom devedesetih godina 20. stoljeća

---

¹⁴⁴ GEIGER, V. (2008.) 55.

¹⁴⁵ GEIGER, V. (2008.) 46.

6.3. Prehrana logorašica

Na već svakako tešku svakodnevnicu hrvatskih Njemica puno je utjecala izrazito slaba prehrana. To potvrđuju i bilješke već spomenute hrvatske Njemice Jelke Kurtner. Njezine bilješke iz srpnja 1945. godine govore o lošoj prehrani logoraša.¹⁴⁶

" Sa vodom je teško, daleko je, a nije ni dobra. [...] Jelo je veoma oskudno. Voda malo obojana sa nekoliko zrnaca graha. Slabi smo što od slabe ishrane, što od silne žege. [...] Oskudjevamo na hrani: za kupit ama baš ništa.- [...] Dobila sam nekoliko zelenih krušaka, pa je mama otišla u susjedstvo da mi skuha." ¹⁴⁷ Jasno je da je takva loša prehrana utjecala i na mentalno i fizičko zdravlje logoraša koji su uz lošu prehranu i teške fizičke naporne bili podložni raznim bolestima. ¹⁴⁸ Nadalje, njezine bilješke iz rujna 1945. godine potvrđuju da su logoraši teško izgladnjivani te da im je često preostajala samo vjera u Boga. Kako ona sama navodi "Uzdam se u Boga i želim biti strpljiva, samo da imamo malo više u želucu. Često nam se zavrti od slabosti. Sveti Josipe danas ti preporučam ovaj dan. Čuvaj nas i izvedi nas na slobodu, ako je Božja volja. [...] Zaklinjem sve svete za pomoć djece radi i staraca. O, kako su djeca gladna. Kuhamo tvrđi nekrunjeni kukuruz i kao guske zobamo." ¹⁴⁹

Osim zabilješke Jelke Kurtner i druga svjedočanstava hrvatskih Njemica govore o neprimjerenosti hrani namijenjenoj logorašima. Hrvatska Njemica Terezije Kempl-Janjić iz Drenovaca kraj Županje jasno navodi : "Prehrana je bila više nego užasna, kruh crn kao zemlja i nedovoljno pečen, dnevno samo mali komadić sledovanja. Kiseli kupus kuhan u vodi bez soli, ajmpren juha bez masnoće rijetka i tako dnevno." ¹⁵⁰

Marija Mira Knöbl u svom pismu iz siječnja 1945. godine jasno navodi "Ovdje je istina da svaki dan umiru mnogo [...], naime od gladi kojima nema tko slati." Također i druga svjedočanstva potvrđuju okrutnu istinu, odnosno da su logoraši umirali od gladi, te da je hrana bila apsolutno neprihvatljiva po kvaliteti i količini, a o tome koliko je situacija zapravo bila teška najbolje pokazuje i svjedočanstvo jedne đakovčanke N.N koja spominje su logoraši hvatali ptice, vrapce i golubove da bih preživjeli. S druge strane Odsjek narodne sigurnosti Upravnog odjela Okružnog No-a za Slavonski brod tvrdi "Ishrana logoraša je dobra". ¹⁵¹

---

¹⁴⁶ GEIGER, V. (2008.) 50.

¹⁴⁷ GEIGER, V.(2008.) 50.

¹⁴⁸ GEIGER, V. (2008) 260.

¹⁴⁹ GEIGER, V. (2008) 50.

¹⁵⁰ GEIGER, V. (2008) 51.

¹⁵¹ GEIGER, V. (2008) 52.

Osim hvatanja vrabaca i golubova za hranu, logoraši su se na razne načine snalazili da bi preživjeli, odnosno bili su prisiljeni na razne vrste ponižavanja da bi se prehranili. Nije bila rijetkost da Njemice zajedno sa djecom idu prositi po okolnim selima, pa čak su i djeca samostalno prosila po okolnim mjestima. O takvom slučaju govori i svjedočanstvo Katharine Dürr "Bilo je svita koji su nas isterali, ali bilo je dobri ljudi koji su nam nješta dali, koji krompir, luk, komadić kruha, malo soli."¹⁵² Nadalje, Jelena Kurtmaker navodi

"Naši dobri Požežani, obitelj B., gdje god što nađu, donesu kući i podijele s nama pa zadnje vrijeme nismo toliko gladni. Danas kuhamo za ručak kukuruz, a još se nađe izvan žice i pokoja bobica soje, što nam izvanredno dolazi, jer oskudijevamo na vitaminima. Ovih dana dobili smo nešto pekmeza i jaja od kuće. No u logoru se sve dijeli bratski. Tko što dobije, jede čitava soba. Svi smo jednako gladni osim onih koji su blizu pa veoma često dobivaju živežne namirnice."

153

Logoraši su dobivenu hranu dijelili međusobno, a hrana u logoru i hrana koju su logoraši dobivali od mještana se temeljila na žitaricama koje sigurno nisu zadovoljavale logoraške prehrambene potrebe. Također su logoraši koji su dolazili iz mjesta blizu logora, imali rodbinu u tim mjestima koja im je donosila hranu, tako da su takvi bili u puno boljoj poziciji od logoraša koji su dolazili iz udaljenih mjesta i kojima nitko nije donosio hranu.

S obzirom na nehumane uvjete života u logoru i svakodnevna poniženja koje su žene u logorima morale trpjeti, teško je uopće zamisliti u kakvom su položaju bile majke sa djecom i dojenčadi. Sigurno je da su upravo one bile u najtežem položaju pošto su često morale gledati vlastitu djecu kako umiru od gladi. Takvu bolnu sudbinu proživjela je hrvatska Njemica Ana Brkić iz Starih Mihanovaca.

"Živila sam u Mikanovcima sa suprugom i 2 djece: 5 godina i 2 mjeseca. Dana 2. 5.1945. su nas istjerali neprijateljske snage u Logor Krndija, gdje je bilo jako teško, bez hrane, odjeće u zatvoru. Morali smo dopustiti radili su sa nama šta su htjeli, a što je teže za majku kad nema kruha za djecu. Mali Anton 2 mj. je ubrzo umro. Nismo imali pomoć od nikuda, nego kad je bio dobar stražar onda nas pusti, pa smo išli prositi u blizini sela, tako sam ja bila 3 puta, koga su uhvatili su ubili. Kod kuće smo ostavili veliko imanje i sluge i gostionu. Kad smo se vratili

---

¹⁵² GEIGER, V. (2008) 53.

¹⁵³ GEIGER, V. (2008) 54.

nismo više [smjeli] ići kući, jer u našoj kući je bio Narodni Odbor. Moj suprug se razbolio i preminuo nakon 6 mj."¹⁵⁴

Prema svemu sudeći, prehrana logorašica je bila i više nego nedovoljna. Teško je uopće zamisliti kako su s obzirom na takvu prehranu, logoraši uopće uspijevali obavljati poslove u logoru i izvan logora, a sigurno je da su se u najgorem položaju nalazile majke sa malom djecom, trudnice i starci.

6.4.Bolesti u logoru

Logoraši diljem logora u Hrvatskoj su umirali od raznih bolesti. Prema izvorima znamo da su se logoraši borili sa raznim bolestima od čega su zabilježene bolesti: ušljivost glave/tijela (Pediculosis capitis/corporis), svrab (Scabies), difterija (Diphtheria), dizenterija (Dysentaria), upala pluća (Pneumonia, Bronchopneumonia), tifus pjegavac (Typhus exanthematicus). A djeca logoraši su često bolovali od šarlaha (Scarlatina).¹⁵⁵ O bolničkom sistemu unutar logora znamo iz svjedočanstva zarobljenika, tako Jelena Kurtmaker navodi da je u logoru postojao samo jedan liječnik. Velika je razlika u navodima zarobljenika i vlasti. Zarobljenici jasno navode da su liječnici često bili nedovoljno profesionalni te da je ambulanta u logoru bila nedovoljno opremljena dok s druge strane vlasti navode da je stanje u logorima zadovoljavajuće te da se radi sve kako bi se spriječila zaraze.¹⁵⁶ O stanju u logoru govori i Josipa Šulca (1934.) iz Eminovaca kraj Požege:

"Nevolje logoraša bit će povećane pojavom agresivnih napasnika – ušiju. Bilo ih je svugdje i po glavi, u odjeći, pokrivačima i mjestima za spavanje, apsolutno svugdje. I to u velikom broju. Bitka, rat s ušima vodio se neprekidno i na više načina. Ručno, što će reći pretragom u odjeći, pokrivačima, prečešljavanjem kose na glavi, zatim prokuhavanjem odjeće i druge robe, itd. Rezultati svega toga nisu bili osobiti. Uši su se množile i bilo ih je uglavnom sve više. Javile su se bolesti. Umiralo se, stariji i djeca češće."¹⁵⁷

Za vrijeme epidemije tifusa u logoru, u logoru je radio veterinar iz Đakova, dr. Wesbeck a osim i njega liječnik iz Osijeka dr. Josip Bauer. O tome koliko je bila teška epidemija tifusa u logorima najbolje govori činjenica i da je sam liječnik umro od tifusa, te da je stopa smrtnosti među logorašima bila tolika da je dnevno umiralo od 10 do 20 logoraša, a mrtvi su se ukopavali

---

¹⁵⁴ GEIGER, V. (2008) 356.

¹⁵⁵ GEIGER, V. (2008) 79.

¹⁵⁶ GEIGER, V. (2008.) 80.

¹⁵⁷ GEIGER, V. (2008.) 81.

u istu jamu.¹⁵⁸ Također i drugi logoraši tvrde da je u logorima svakodnevno umirao velik broj ljudi radi tifusa pjegavca¹⁵⁹, tako Marija Mira Knöbl u svojim iskazima spominje da je dnevno umiralo po 12-13 osoba.¹⁶⁰ Prema svjedočanstvu odnosno iz pisma Marije Mire Knöbl majci od 7. 2. 1946. godine saznajemo da su se u logoru tijekom 1946. godine provodile mjere protiv tifusa pjegavca. Kako ona sama navodi provedeno je raskuživanje prostorija u kojima su se logoraši nalazili. Najveći problem su bile uši koje su prenosile bolesti.¹⁶¹ Nadalje iz Marijinog svjedočanstva saznajemo da su u logor radi epidemije tifusa pjegavca muškarci bili obrijani na golo, te da su bili razdvojeni od žena kako se zaraza ne bi dalje širila.¹⁶² Prema navodima logoraša u suzbijanju tifusa pjegavca pomogli su DDT prašak i sulfonamid tablete. A znamo također i da su uvedene stroge sanitetske mjere u logorima te da su logoraši bili cijepljeni. Tako je prema izvorima epidemija tifusa suzbijena krajem 1946. godine u većini logora.¹⁶³

Prema svemu sudeći, jasno je da epidemija tifusa pjegavca imala poguban učinak po život logoraša, koji su svakako radi gladi i svakodnevnih maltretiranja bili podložni raznim bolestima. Iako je epidemija na kraju suzbijena, postavlja se pitanje zašto sanitetske mjere nisu provedene na vrijeme, ako je ta ista epidemija vladala među civilnim stanovništvom i vojskom gdje je u kratko vrijeme bila suzbijena bez većeg broja smrtnih slučajeva.¹⁶⁴

7. Pjesme iz logora Krndija

Osim osobnih svjedočanstva hrvatskih Njemica zanimljive su i pjesme koje su logorašice pisale i pjevale u logorima.¹⁶⁵ Posebice su važne jer daju uvid u emotivni i duhovni svijet hrvatskih Njemica koje su iako dehumanizirane na razne načine nastojale preživjeti teške okolnosti u kojima su se nalazile u poslijeratnim godinama.

Prema svjedočanstvu hrvatskog Folksodojčera Tomislava Wittenberga, hrvatske Njemice su napisale i pjevale u logoru sljedeću pjesmu.¹⁶⁶

Krndija je žicom ograđena,

Mila moja majčice, tu izlaza nema.

---

¹⁵⁸ GEIGER, V. (2008.) 83.

¹⁵⁹ Zarazna bolest popraćena nesnosnom glavoboljom, visokom temperaturom i osipom. Prenosnik su uši.

¹⁶⁰ GEIGER, V.(2008.) 85.

¹⁶¹ GEIGER, V.(2008.) 84.

¹⁶² GEIGER, V.(2008.) 85.

¹⁶³ GEIGER, V. (2008.) 86.

¹⁶⁴ GEIGER, V. (2008.) 87.

¹⁶⁵ GEIGER, V.(2002.) *Pjesme iz logora Krndija (1945.-1946.)* U: *Scrinia Slavonica* Vol. 2, No. 1. 364.

¹⁶⁶ GEIGER, V. (2002.) 364.

*Dovode me do uprave puste,
Tu mi sijeku, majčice, moje kose guste.
Tijelo mlado, al od bola modro,
Mila moja majčice, to ne sluti dobro.
Kad ja umrem i kad me sahrane,
Mila moja majčice, ti ne misli na me. Itd.¹⁶⁷*

Još jedan sličnu pjesmu čuo je i zabilježio u vrijeme rata tek dječak po imenu Josip Vinkešević. Prema njegovom svjedočanstvu pjesma ima jako tužnu pozadinu, odnosno nastala je u tužnim okolnostima, kada su je pjevale dvije djevojčice u potrazi za hranom dok im je majka umirala od bolesti u teškim uvjetima u logoru Krndija.¹⁶⁸

"Krndija je žicom opletena"

*Jednog dana snijeg i kiša leti
od kuće me, majčice, sprovode agenti.
Sprovode me do tamnice puste,
pa mi sijeku, majčice, moje kose guste.
Krndija je žicom opletena,
mila moja majčice, nigdje izlaz nema.
Gore tama, a dolje su mravi,
kad ja umrem, majčice, ti me zaboravi.
U proljeće kad procvjeta cvijeće,
mila moja majčice, mene biti neće.*

169

Pjesme napisane u logoru predstavljaju muku i patnju hrvatskih Nijemaca koji su po svemu sudeći svoje logoraške traume nosili sa sobom i nakon otpuštanju logora. Primjer toga je

---

¹⁶⁷ GEIGER, V. (2002.) 364.

¹⁶⁸ GEIGER, V. (2002.) 364.

¹⁶⁹ GEIGER, V. (2008.) 411.

sigurno i pjesma koju je napisao hrvatski Folksdojčer Johann Ritingger vrlo vjerojatno u godinama nakon što je otpušten iz logora. Pjesma se zove "Strahote Krndije" odnosno na njemačkom "Der Schrecken von Krndia."¹⁷⁰

"Der Schrecken von Krndia

*Auf Krndiens Hügel steht ein Kreuz auf der Höh'
sooft ich dorthin denk, tut das Herz mir so weh.
Auf Krndiens Friedhof, am Wege, der sich zweigt,
dort liegt ja begraben mein seliges Weib.
Sie hat viel gelitten bis sie hat vollbracht
und ihren Gatten zum Witwer gemacht.
Der Engel des Todes hat Ernt' hier gehabt,
hat viel über tausend gebettet ins Grab.
Er hat manchem Kinde die Mutter geraubt
und auch manchem Greise gebeuget das Haupt.
Hat ganze Familien ins Unglück gebracht
und sehr viele Kindlein zu Waisen gemacht.
Hat manch altem Mütterlein die Tage gezählt
und sie dann am Ende ins Grab 'neingelegt.
Er hat manchem Jüngling geraubet die Braut
und auch mancher Jungfrau die Hoffnung zerstaubt.
Oh, Krndiens Friedhof, du Schrecken der Zeit,
in dir liegen Menschen von weit und von breit.
Der eine von Süden, der andere von Ost,
der dritte von Norden, der vierte von West.*

---

¹⁷⁰ GEIGER, V. (2008.) 412.

*Ohne Heimat geblieben, vom Hause verjagt,
so werden meine Lieben von anderen geplagt.
Oh, Acker des Friedens, in der Mitte ein Kreuz,
auf deinem Gefilde steht Kreuze an Kreuz.
Mein Herz möcht' mir brechen von diesem Gebraus,
dann flieh' ich nach Krndia und wein' mich recht aus.
Wa nützt mir mein Weinen, was nützt mir mein Klagen?
Ich kann meine Lieben ja doch nicht mehr haben.
Sie liegen begraben auf Krndiens Feld,
Gott wollt' es so haben, rief sie aus der Welt.
Von Geschwistern verlassen, meine Eltern sind tot.
Erbarme Dich meiner, allmächtiger Gott!
Nun hab' ich heut wieder an Krndia gedacht
und wünsche meinen Lieben noch einmal: Gute Nacht!¹⁷¹*

Osim pjesama u logoru Krndiji, zanimljiva je i pjesma koju je Moho navela u svoj autobiografski roman. Pjesma je spomenuta u poglavlju kada je Moho bila zatvorena u logoru u Osijeku a govori na sličan način o sudbini Folksdojčera kao i pjesme iz logora Krndija.

Iako se ne spominje autor ni vrijeme nastanka pjesme ton i tekst pjesme uvelike slični pjesme nastale u logoru Krndija. Bitno je naglasiti da je Moho tijekom boravka u logoru u Osijeku svjedočila mnogim ubojstvima te da pjesma oslikava događanja u logoru.

Posljednji trag

*Tamne ulice skrivaju kola,
iščezava šum motora,
ćuk zove: "dođi"*

---

¹⁷¹ GEIGER, V. (2008.) 413.

putovanje je kraj, zvijezde sakrivaju svoja lica,

nema svjedoka,

u okovima,

povezanih očiju.

san je ocvao u proljeće,

sosa mu je posijedila,

pucanj zaustavlja dah, razdire zrak,

smrt dolazi,

Tišina.

Sunce se više ne rađa, vjetar huči,

huči nad grobovima.

Čijim grobovima?

Djeca bez oca pitaju i traže, riječi zastaju u grlu,

*oni to nikad neće shvatit.*¹⁷²

---

¹⁷² MOHO, T. (2001.), 328.

8. Logoraška pisma Marije Mire Knöbl

Slika 10. Olga (1940.) i Marija Mira Knöbl (1926.-1947.)

Đakovo, [utorak] 21. VIII [19]45. g.

Dragi naš mili i dobri tatice!

Već je 9 h na večer, Paula tj. Ivanova žena i kćerkica već spavaju kao i Olgica, mama još nešto sprema za put, a ja dragi tata sjela sam da ti napišem nekoliko riječi. Mama je mislila da neće ići u Valpovo, kako si joj i sam pisao da ne dođe, ali nemamo koga da pošaljemo stoga se ona odlučila na put, pa ako je sreća posluži da Ti predade paket i da s tobom malo govori, jer već nam se ovo vrijeme dragi tata otkako nijesi ovdje čini kao čitava vječnost, a ima uvijek nešto nova što Ti možda u listu ne bih ni razumio. Prošle nedjelje u subotu tj. 18 čuli smo da si u Krndiji pa smo na brzu ruku spakovali paket i Beker ga, je poneo ali ga je u nedjelju vratio nazad, kaže nisi u Krndiji, bili smo sasvim izvan sebe jer nismo znali konačno gdje si i gdje da te tražimo. Ali u ponedjeljak primili smo Tvoj list od 19. VIII [...]. Uz paket smo bili poslali list u kojemu smo sve točno napisali i opširno a sada moram ponovo. Molbu je Ivan napravio na mamino ime i predao na osječku Oblast, a sa osječke mislim daće ići na Brod, onda Brod šalje na đakovački odbor, koji ima da pošalje opet natrag na Brod svoje mišljenje o Tebi, tj. kako si se vladao i kakav si. Šarčević je obećao kada stigne molba u Đ[akovo] da će ju odmah riješiti, a i Kolar je kao pretsjednik jako dobar čovjek. I on kaže možemo potvrditi da je dobar

i pošten čovjek. I Lukić također, čak je napisao za Bernadića i Šarčevića kao molbu da si mu Ti komšija, da te pozna i neka Ti dobro riješe neka spase dobra i bolesna čovjeka jer on za Tebe garantira. Međutim, Bernadić je stradao, pao sa motora, a sada leži u bolnici ima potres mozga. Mama i Paula (tj. Ivanova žena) idu svaki dan u općinu da pitaju je li molba stigla, ali još je nema, mora svaki dan da stigne. Za Njemačku po pričanju sviju neće se nikako ići, jer Englezi ne primaju, već kažu tamo gdje su se rodili ono je njihova domovina. Bila je kod nas Kurcovica od šnajdera pa kaže bio je kod nje jedan oficir koji [je] pratio transport do granice pa kaže ono, neće nikako za Njemačku, već da će mješane brakove pustiti, a pravi Švabi da će biti tu u Jugoslaviji 9 mjeseci na prisilnom radu. U Osijeku i Brodu miješani brakovi uopće nijesu ni dirani, stoga će se vas po svoj prilici skoro pustiti. Sada je naš odbor otišao u Osijek opet po neke nove zakone. Ivan kaže on bi te putem osječke Oblasti odmah mogao pustiti, ali što bi to vrijedilo, ako bi, za dan dva opet kao Rakovi bio ponovo hapšen od naše oblasti, stoga je ipak bolje malo se strpiti dulje pa da ide pravim putem do konačnog rješenja kojim se oslobađaš za uvijek. Dragi tata jako nas zabrinjuje što si bolestan, samo da nijesi jako, jer ako dragi tata tebe nema onda više ne postoji ni jedna iskra veselja u nama za životom, jer i nama dragi tata jedina je nada da se još jednoć vidimo i zagrlimo, jer zbiljam nema veće sreće nego živjeti u krugu svojih milih i dragih.

Juče je dragi tata bio Tvoj dragi imendan. Mi Ti čestitamo sa željom da nam se vratiš i to što prije kući. Jer većega dara Ti nebi mogao nitko zaželjeti. Mi smo svi zdravi. Kod kuće je sve u redu. Olgica je debela i jako dobra svaku večer sklopljenim rukama moli za Tebe da se skoro vratiš. Za nas se nemoj briniti gledaj da se uzdržiš, i malo ohrabriš, jer sve će to jednom proći, a i nama jednom sunce opet zasjati, ah kao neka.¹⁷³

[Đakovo, kraj kolovoza/početak rujna 1945.]

Dragi naš tata!

Evo, šaljemo Ti praške, koje su jako dobre za proljev, ove žute pogotovo, ili ako imate malo kave ili gunje lista skuhati kao čaj, ali biće dovoljno samo ovaj lijek. Mama je sretno stigla kući. Bila je kod Ivana i pričala mi je o slučaju sa Tobom kako Te ne priznaju kao mješani brak. A Ivan kaže: Ti se priznaješ za Hrvaticu jer ti je majka i od oca majka Hrvatica, a ako idu mješani brakovi kući ići ćeš i ti. Ivan kaže izgleda da će poslije izbora ići kući svi po svoj

---

¹⁷³ GEIGER, V. (2008.) 285.

prilici, jer ih Englez ne prima, a tako on nije prije nikada govorio. Mama je pitala Ivana je li i on napisao što na molbu. Ivan je napisao da garantira da si dobar i pošten čovjek i potpisao se je pod molbu. Ako budeš opet došao pred komisiju onda Ti njima rastumači da je mama hrvatica ne po imenu Puhl već po majci Križan i očevoj majci Tukanić i neznamo uopće njemački nitko. Za sada nema, više ništa nova. Dragi tata nemoj slušati kojekakve gluposti onih ljudi koji fantaziraju gluposti u logoru, ohrabri se i uzdrži se još malo, jer mi Ti sigurno mislimo dobro i nećemo Ti izmišljotine pisati. Nemoj se ljutiti što Ti nismo poslali novaca, mama slabo može da šije kad sama radi, a cijeli dan mora da hoda i da se brine za tebe radi molbe pa opet za kući, a i gosti su bili pa onda se odmah više potroši, a dinara nema toliko koliko kuna. Drugom prilikom ćemo gledati da ti pošaljemo. Nemoj piti mnogo vode, više jedi i uzmi ako od koga dobiješ.

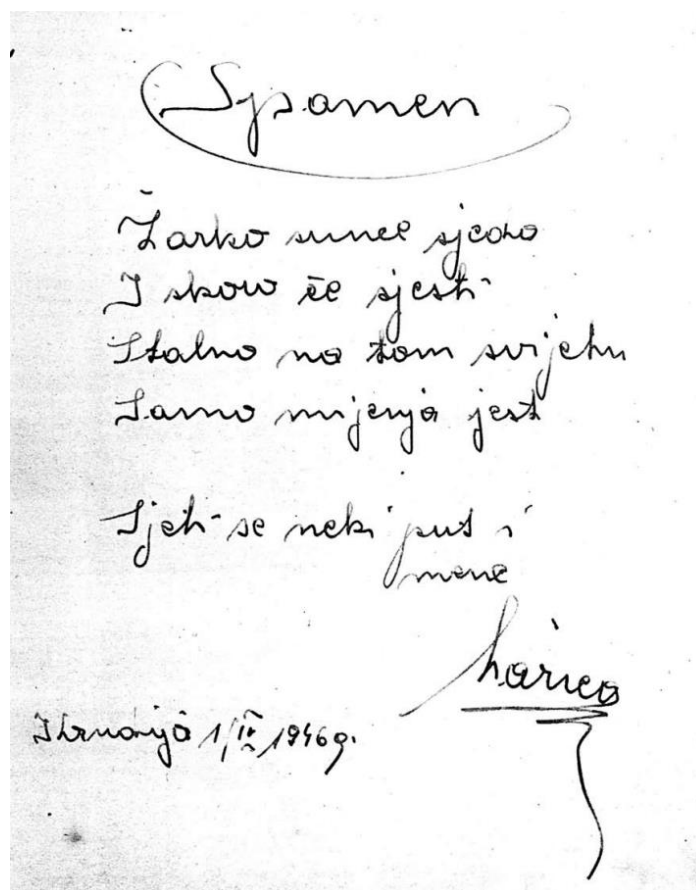
Za sada primi mnogo pozdrava i pusa od mame, Olgice i Mire. ¹⁷⁴

---

¹⁷⁴ GEIGER, V. (2008.) 286.

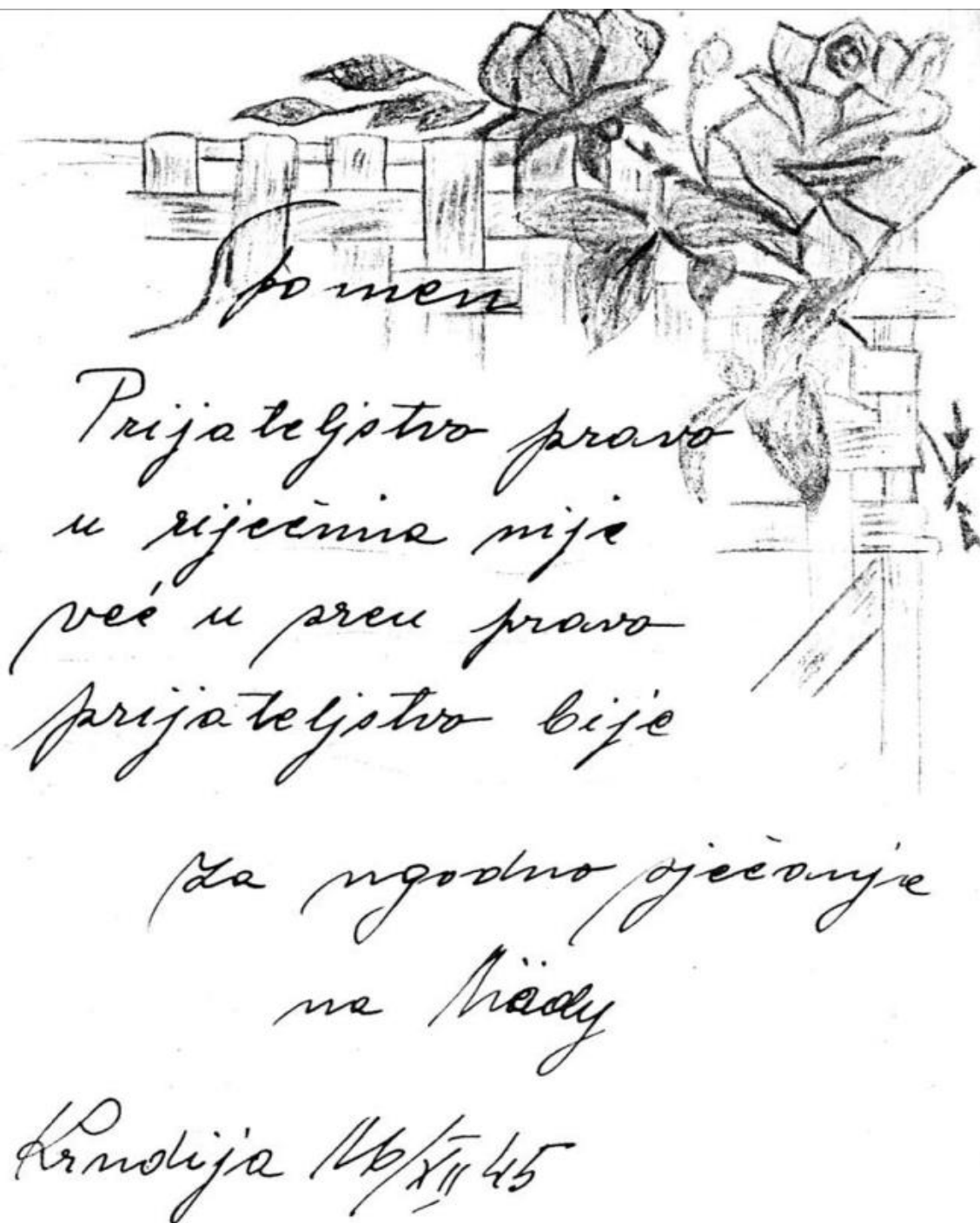
9. Logoraški spomenar Albine Rechner

Osim osobnih svjedočanstva, pisama i otpusnica važan izvor za razumijevanje sudbine hrvatskih Njemica su i njihovi spomenari i dnevnici. Do danas su se očuvali dijelovi privatnog spomenara hrvatske Njemice Albine Rechner koja je bila zarobljena u logoru od rujna 1945. do svibnja 1946. godine.¹⁷⁵

Slika 11. Logoraški spomenar Albine Rechner

¹⁷⁵ GEIGER, V. (2008.) 327.

Slika 12. Logoraški spomenar Albine Rechner

Sjeta

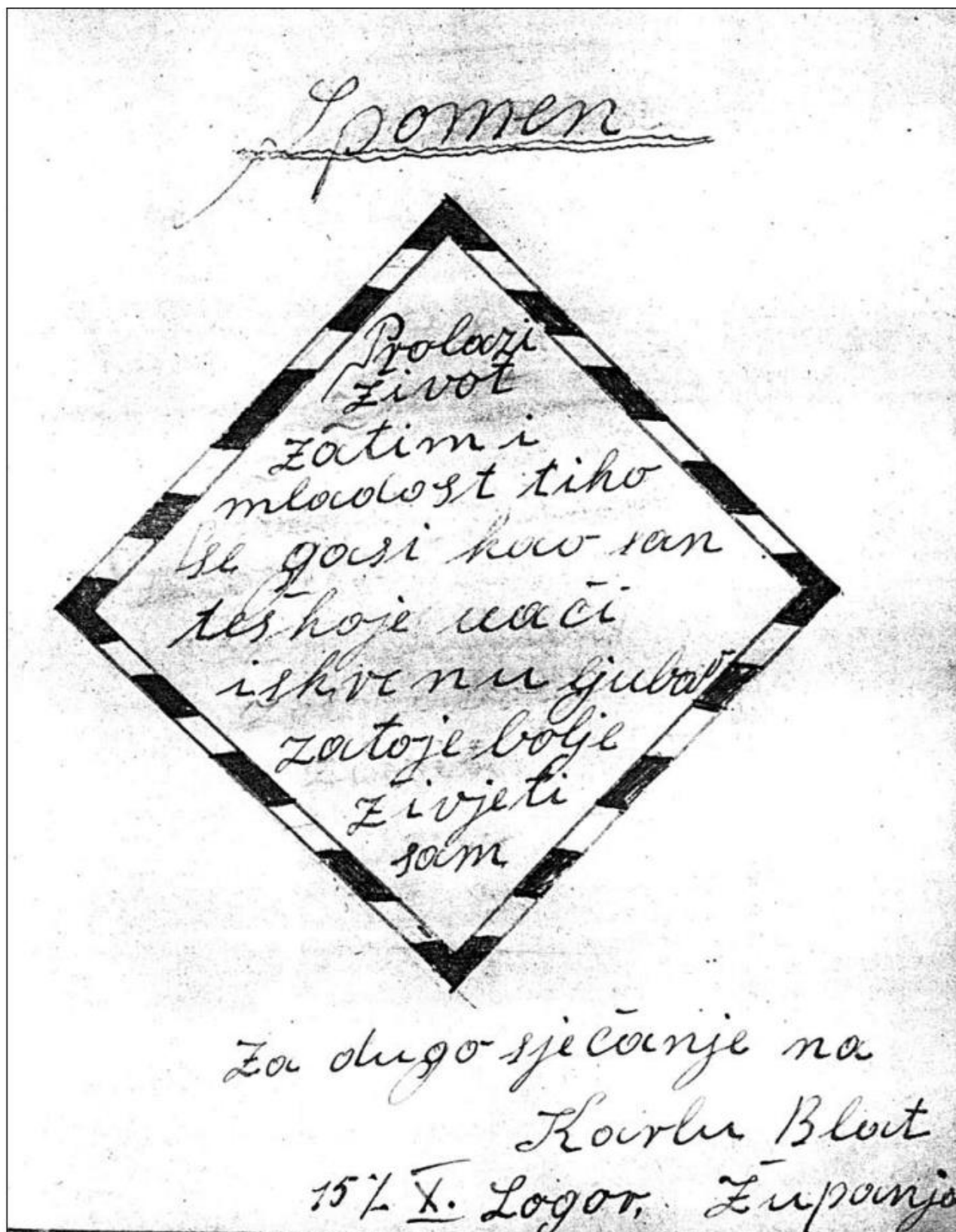
Hladom pjetar duvo-
plavo more buci
tko pohliti nezna
ljublav go namci.

Sjeti se pesee
kosova preee
al ih nezovi
jer se vratit neee.

Sjeti se na logor Kunduju
i na Lizu

Moj XII 45

Slika 13. Logoraški spomenar Albine Rechner

Slika 14. Logoraški spomenar Albine Rechner

10. Zaključak

Prema poslijeratnim istraživanjima provedenima na temelju dokumenata postrojbi NOV-a, PO Jugoslavije/ Hrvatske, organa KP Jugoslavije/Hrvatske, te DF / FNR Jugoslavije odnosno DF/FNR Hrvatske jasno je da je većina pripadnika njemačke nacionalne manjine u poslijeratnom razdoblju tretirana kao "narodni neprijatelj".

Uspoređujući statističke podatke o prisutnosti Nijemaca na hrvatskom i jugoslavenskom tlu, uočavaju se velike razlike u brojkama prije i nakon 2. svjetskog rata. Prema jugoslavenskim popisima stanovništva ali i podacima koje donose Ante Laušić i Josip Laktoš zaključuje se da je na prostoru Hrvatske prije početka Drugog svjetskog rata živjelo najmanje 130. 000 Nijemaca, dok popis iz 1948. godine donosi broj od 10.144. Nijemaca na prostoru Hrvatske. Popis stanovništva iz 1991. godine navodi brojku od 2635 Nijemaca koji žive na prostoru Hrvatske, što bi značilo da je od najmanje 130. 000 Nijemaca koji su živjeli na hrvatskom teritoriju ostalo niti 3 000 Nijemaca. Iz svega proizlazi da je broj Nijemaca na teritoriju „Hrvatske smanjen za nekoliko desetaka puta te da je njemačka nacionalna manjina skoro pa izbrisana sa hrvatskog teritorija.

Istraživajući sudbine Nijemaca nakon Drugog svjetskog rata, jasno je da su Nijemci diljem Europe, SSSR-a pa tako i Jugoslavije bili žrtve protjerivanja, ubojstava i interniranja u logore. Prema podacima koje donose novija istraživanja, od 500. 000 Nijemaca koji su živjeli na teritoriju Jugoslavije čak 240. 000 je evakuirano prije dolaska Crvene Armije i partizana. Od 195. 000 Nijemaca koji su preostali nakon evakuacije na teritoriju Jugoslavije, čak 170.000 je internirano u logore. Od 170. 000 Nijemaca koji su internirani u logore, pretpostavlja se da je u logorima smrtno stradalo od 50.000 do 60. 000 Nijemaca, od čega je najveći broj žrtava prema podacima koje donose Geiger i Janjetović bio ženskog spola. Geiger navodi broj od od 25. 987 poimenično smrtno stradalih jugoslavenskih Njemica u logorima, dok Janjetović navodi broj od 25. 969 smrtno stradalih jugoslavenskih Nijemica u logorima za Folksdojčere. Uspoređujući taj broj sa brojem smrtno stradalih muškaraca Folksdojčera i djece Folksdojčera u logorima nedvojbeno je da su žene Folksdojčeri u logorima za Folksdojčere podnijele najveću žrtvu. Prema podacima koje donose ovi autori žene su u logorima najviše umirale od gladi, čak 25. 740 jugoslavenskih Njemica umrlo je od gladi, također, primjećuje se da su žene u logorima bile sklonije samoubojstvima nego muškarci, čak 32 žene su u logorima prema podacima izvršile suicid.

Prema podacima koje iznosi Janjetović najmanje 12000 jugoslavenskih Folksdojčera internirano je u sovjetske logore. Iako se u izvorima koji su obrađeni navodi da je 8469 žena i 3911 muškaraca njemačkog porijekla sa prostora Jugoslavije bilo internirano u sovjetske logore, još uvijek se ne zna koliki broj među njima je bio hrvatskog porijekla. Na temelju navedenih brojki jasno je da su jugoslavenske Njemice u tim deportacijama činile većinu. Dosadašnja istraživanja navode da je u sovjetskim logorima život izgubilo 2000 jugoslavenskih Folksdojčera, od čega je bilo 888 žena i 1106 muškarac.

Uspoređujući podatke koji navode da je 1945. nakon prisilnih evakuacija i progona na hrvatskom teritoriju ostalo 20.000 Nijemaca sa podacima koji navode brojeve logoraša po logorima jasno je da je zapravo skoro svih 20.000 Nijemaca internirano u logore na hrvatskom prostoru. Prema podacima koje navodi Geiger u radni logor Josipovac kod Osijeka 1945. godine internirano je više od 3.000 osoba, u sabirni logor Velika Pisanica kod Bjelovara internirano je 1945. godine od 5.000-6.000 folksdojčera, u radnom logoru Valpovo u listopadu 1945. godine bilo je smješteno 3.806 logoraša, u radnom logoru Pusta Podunavlje u Baranji nalazilo se oko 1.000 osoba, u Šipovcu kod Našica 658 logoraša, u logoru Zmajevac Popovac u Baranji 550 logoraša, u Belom Manastiru 1.681 logoraš, u Ovčari kod Vukovara 400 logoraša. Većina izvora se slaže s navodom da je u logor Krndiju internirano najmanje 3.000 hrvatskih Nijemaca. Problemi oko utvrđivanja točnog broja logoraša su stalna uhićenja, premještanje logoraša iz jednog logora u drugi, nedostatak izvora i dokumenata, ali i točan broj logora, pošto se u različitim izvorima spominju različiti podatci o broju logora.

Većina izvora se slaže oko tvrdnje da su u logorima najveće žrtve bile žene i djeca, a takvu tvrdnju potvrđuju i podatci Ministarstva unutarnjih poslova FNRJ od 18. siječnja 1946. godine prema kojima je u tom periodu u logorima na području Hrvatske bilo smješteno 10.600 hrvatskih Folksdojčera. Od čega je čak 4.500 logoraša bilo ženskog spola dok se u logorima nalazilo 3000 muškaraca i 3100 djece.

Sudbine hrvatskih Njemica u logorima su prikazane na temelju podataka iz logora Krndija, koji se u više izvora spominje kao jedan od najvećih logora za Folksdojčere. Pretpostavlja se da je kroz logor prošlo najmanje 3.000 logoraša od čega je prema procjenama stradalo između 500 i 1500 logoraša. Do sada je poimenično identificirano 338 žrtava, od čega su 183 žrtve bile ženskog spola.

Logor se smjestio u selu Krndija u kojem je prije rata živjelo većinski njemačko stanovništvo. Kuće njemačkih vlasnika su u poraću bile pokradene od strane hrvatskih i srpskih stanovnika što je prema izvorima itekako utjecalo na kvalitetu života njemačkih zatvorenika u logoru.

Prema svjedočanstvu Josipa Šulca iz logora Krndija zaključuje se da je život u logoru u prvim mjesecima 1945. godine bio blaži u odnosu na kasniji. On navodi da su u početku u logor internirani samo muškarci, te da su logoraši mogli birati kuću u kojoj će spavati, također i hrvatska Njemica Jelka Kurtaker u svom svjedočanstvu o boravku u logoru Krndija navodi slične podatke. Prema njenim riječima u samome početku bolesni logoraši nisu bili tjerani na nikakav fizički rad, što će se prema njenim navodima promijeniti već u srpnju iste godine, kada je logor ograđen bodljikavom žicom. Ovakva promjena u odnosu prema zarobljenicima se može možda povezati i sa povećanjem broja zarobljenika u logoru, pošto je već u kolovozu 1945. godine velik broj zarobljenika iz Velike Pisanice dopremljen u Krndiju,

Zahvaljujući svjedočanstvima hrvatskih Njemica znamo da su uvjeti života u logoru bili izrazito teški. Znamo da su Nijemci u logorima spavali na slami, te da je velik broj logoraša spavao u jednoj prostoriji. Također navodi se da su logorašice često radile kao kuharice i krojačice, te da su u "slobodno" vrijeme imale pravo na "šetnju" u dijelu logora koji se zvao "Korzo Krndija". Osim rada u logorima, znamo da su logorašice morale raditi i na imanjima Hrvata i Srba izvan logora, također prema njihovim navodima znamo da je odnos domaćeg stanovništva prema logorašima bio različit. Prema njihovim svjedočanstvima znamo da su logorašice na radu izvan logora često bile iskorištavane, kao što je bio slučaj hrvatskih Njemica koje su radile na imanju jednog partizana u Grabovcu kraj Rume, gdje su Njemice bile silovane, s druge strane zabilježeni su slučajevi u kojima je domaće stanovništvo pomagalo u odjeći i hrani logorašima. Također prema svjedočanstvima znamo da su u boljem položaju bili logoraši koji su dolazili iz okolice logora, jer su im u tome slučaju rodbina ili poznanici pomagali.

Prema izvještaju Odsjeka narodne sigurnosti Upravnog djela Okružnog NO-a Slavonski brod znamo da su logorašice za rad bile plaćene, no glavni problem je zasigurno taj što logorašice nisu imale nikakvu korist od tih novaca, pošto se prema izvještaju Odsjeka narodne sigurnosti Upravnog djela Okružnog NO-a Slavonski Brod taj novac morao koristiti za plaćanje troškova hrane logorašima. Što se tiče prehrane logorašica, s jedne strane stoje iskazi Odsjeka narodne sigurnosti Upravnog djela Okružnog NO-a za Slavonski Brod koji tvrde da je ishrana dobra, dok s druge strane svjedočanstva Njemica upućuju na to da je ishrana bila nedovoljna. Prema njihovim svjedočanstvima, znamo da je u logoru i voda bila zagađena, a također znamo i da su količine hrane koji su logoraši dobivali bile nedovoljne, te ispod svake razine hranjivosti. O

tome kolika je glad vladala u logoru najbolje govori činjenica da su logoraši često hvatali vrapce i golubove da bi preživjeli. Može se zaključiti da su logoraši bili namjerno, ciljano i sustavno izgladnjivani te da je život u takvim uvjetima imao poražavajući utjecaj na zdravlje Folksdojčera, koji su prema istraživanjima u logoru većinom umirali od gladi. U ovakvim uvjetima logoraši su puno brže obolijevali od raznih bolesti. Prema izvorima glavne bolesti s kojima su se logorašice i logoraši borili su ušljivost glave/tijela (*Pediculosis capitis/corporis*), svrab (*Scabies*), difterija (*Diphtheria*), dizenterija (*Dysenteria*), upala pluća (*Pneumonia*, *Bronchopneumonia*), tifus pjegavac (*Typhus exanthematicus*). A djeca logoraši su često bolovali od šarlaha (*Scarlatina*). Prema svjedočanstvima znamo da je u logoru Krndija velik problem bila epidemija tifusa pjegavca, od koje je prema navodima logoraša umiralo više desetaka osoba dnevno. Znamo također da je ta epidemija vladala i među stanovništvom i vojskom izvan logora, no tamo je prema navodima puno prije suzbijena, dok je u logoru jedva suzbijena 1946. godine.

Važan izvor o životu logorašica su i njihove pjesme i ostaci spomenara ili dnevnika. Na temelju pjesama koje su navedene u radu možemo puno toga zaključiti o životu ali i o emocijama logorašica. Tako iz pjesme koja se u izvorima javlja bez naslova a počinje stihovima *Krndija je žicom ograđena* saznajemo i neke fizičke karakteristike djevojaka u logoru: *Tu mi sijeku, majčice, moje kose guste. Tijelo mlado, al od bola modro*. Prema navedenim stihovima logorašicama je šišana kosa a spominju se i modrice po tijelu, što bih se moglo povezati sa fizičkim zlostavljanjem u logoru. Također i druga pjesma pod naslovom *Krndija je žicom ograđena* spominje šišanje kose djevojčicama te postupak internacije u logore: *Jednog dana snijeg i kiša leti od kuće me, majčice, sprovode agenti*. Kod obje pjesme primjećuje se tužan ton, posebice u dijelovima gdje se spominje majka, vjerojatno radi toga što su djeca Folksdojčera u logorima odvajana od roditelja. Dijelovi pjesme kao što su: *Gore tama, a dolje su mravi* asociraju i na loše higijenske uvjete. Još jedan važan izvor je i pjesma *Posljednji trag* koju je navela Theresa Moho u svom autobiografskom romanu *Zato što noć nema oči*. Jako je zanimljivo zapravo da Moho spominje pjesmu u poglavlju kada je zatvorena u logoru u Osijeku te kada govori o strijeljanju u logoru. Također i Tomislav Wittenberg u svom svjedočanstvu o logoru Krndiji, pjesmu bez naslovu koja počinje stihovima *Krndija je žicom ograđena* spominje u dijelu gdje se govori o likvidacijama zarobljenika što nas zapravo navodi na zaključak da su pjesme nastale u jako tužnom i mračnom ambijentu.

Osim pjesama važnu ulogu imaju i ostaci spomenara ili dnevnika, tako su u radu prikazani dijelovi spomenara hrvatske Njemice Albine Rechner. Pod slikom br. 14. prikazan je dio

izvornog spomenara Albine Rechner. Na slici se jasno vide slova i riječi tako da tekst sa slike odnosno iz spomenara glasi: *Prolazi život zatim i mladost tiho se gasi kao san teško je naći iskrenu ljubav zato je bolje živjeti san.* Na temelju ovih riječi jasno je da su hrvatske Njemice u logorima bez obzira na tešku sudbinu koja ih je zadesila imale slična promišljanja i potrebe kao i njihovi suvremenici izvan logora. Vidimo da su one razmišljale i brinule o prolaznosti vremena kao ljudi tada i danas, te da njihove želje i potreba za ljubavlju nisu prestale ulaskom u logor. Prema svemu sudeći logor Krndija je imao cilj dehumanizacije hrvatskih Njemica i Nijemaca. Na temelju pjesama također možemo zaključiti da su u logoru bila djeca i mlade djevojke njemačkog porijekla koje se po ničemu nisu osjećale krivim niti su mogli biti krivi za zločine Trećeg Reicha.

Nadalje, velik dio istraživanja se temelji na usporedbi odnosa pobjedničkih sila prema njemačkim ženama diljem Europe. Iako se povjesničari još uvijek spore oko točnog broja silovanja njemačkih žena u poraću dosadašnja istraživanja provedena na temelju raznih podataka, prije svega osobnih svjedočanstava ali i liječničkih dokumenata koji sadrže podatke o broju pobačaja i suicida u njemačkim gradovima procjenjuje da je oko 2 milijuna Njemica silovano u poraću. Također pretpostavlja se da je tijekom opsade Berlina silovano od 50 .000 do 100. 000 Njemica. Na temelju istraživanja jasno je da silovanja nisu bila ograničena samo na sovjetsku okupacijsku zonu, te da su se događala i od strane ostalih pobjedničkih vojski. Miriam Gebhard tvrdi da je američka vojska počinila 190. 000 silovanja u Njemačkoj tijekom okupacije. Na temelju osobnog svjedočanstva njemačke žene Marthe Hills i hrvatske Njemice Therese znamo da su Njemice diljem Europe u poraću bile apsolutno dehumanizirane od strane pobjednika. Na osnovi istraživanja nedvojbeno je da su hrvatske i jugoslavenske Njemice u poraću postale žrtva teškog seksualnog nasilja od strane pobjednika. Prema podacima koji se navode u istraživanju većina njemačkih žena u dobi od 8 do 80 godina je bila silovana od strane pobjednika u poraću. Što se tiče hrvatskih Njemica, prema osobnom svjedočanstvu Moho znamo da su partizani na teritoriju Jugoslavije zvjerski mučili i silovali djecu, žene i starice njemačkog porijekla, a istraživanje je pokazalo da su takvi zločini imali poguban utjecaj na psihičko i fizičko zdravlje jugoslavenskih Njemica. Koliko su ovakva zlodjela utjecala na Njemice najbolje govore podatci o samoubojstvima Njemica na području Vojvodine, ali i Mohino svjedočanstvo u kojem se spominje zvjersko silovanje djevojčice koja je umrla od posljedica silovanja. Prema istraživanju samo na području Vojvodine i prije internacije u logore suicid su izvršile čak 82 žene, što se dovodi u izravnu vezu sa odnosom Sovjeta prema ženama na području Vojvodine. Iako silovanje hrvatskih Njemica u poraću još uvijek nije dovoljno

istraženo, može se pretpostaviti da je odnos partizana na hrvatskom teritoriju mogao imati sličan utjecaj na mentalno zdravlje tih žena. Uspoređujući podatke o jugoslavenskim Njemicama i Njemicama na teritoriju Njemačke jasno je da su silovanja imala poguban učinak na njihovo mentalno zdravlje. Procjenjuje se da je oko 10% žena u Njemačkoj izvršilo suicid radi zlostavljanja koje su pretrpjele. Teško je zapravo utvrditi točne brojeve, pošto se može pretpostaviti da velik broj žena sigurno nije imao hrabrost progovoriti o zločinima koje su pretrpjele. Također, teško je uopće zamisliti kako su žene uspjele preživjeti takve ratne zločine, kako su se nakon takvih mučenja uspjele udati i roditi djecu. Na temelju svjedočanstva Marthe Hills zapravo vidimo koliko je teško progovoriti o takvim zločinima. Ona je tek 9 godina nakon proživljene traume (1954.) pod pseudonimom *Anonimna* objavila svoje ratne zabilješke. O tome kako se osjećala sigurno puno i govori činjenica da roman nije objavljen pod njenim pravim imenom sve do 2003. godine nakon njene smrti kada je ponovno objavljen. Kod njemačkih žena sigurno je postojao strah od društvenog odbacivanja i stigme, te su mnoge zasigurno svoje priče ponijele sa sobom u grob. Postavlja se pitanje i sudbine djece rođenih iz takvih neželjenih veza, na koji način su ih njihove majke prihvaćale i jesu li ih uopće prihvaćale, na koji način se njemačko društvo u poslijeratnim godinama odnosilo prema tim ženama i njihovoj djeci i jeli uopće postojala spremnost društva da prihvati i zacijeli ranu koja je otvorena u poraću. Moglo bih se reći da se proučavanjem sudbina Njemica sa teritorija Njemačke i Njemica sa jugoslavenskog teritorija u poraću otvara "Pandorina kutija" puna pitanja koja glase *Zašto?* i *Zašto baš žena?* bez obzira na naciju i teritorij sa kojega žena dolazi, odnosno na koji način objasniti ovakve zločine muškaraca nad ženama, koji su razlozi ovakvog ponižavanja žena, jeli se ratno stanje može uzeti u obzir kao faktor koji je utjecao na njihovo ponašanje, pošto je svaki od vojnika imao slobodu u izboru svog odnosa prema ženama i civilima. Također, na temelju nacističkog odnosa prema ženama na hrvatskom teritoriju u Podravini, zaključujemo da su slični zločini počinjeni i nad hrvatskim ženama te da ratni zločini zapravo nemaju naciju niti se mogu ograničiti na samo jednu naciju. Na samome kraju možemo pokušati odgovoriti na pitanje *Zašto baš žena?* a odgovor se može potražiti u činjenici da su žene još od prvih društava zapravo simbol plodnosti, budućnosti jednog društva a onda i nacionalnog identiteta te da su radi toga često napadane i ponižavane.

11. Sažetak

Hrvatski Nijemci pripadnici su njemačke nacionalne manjine čija se prisutnost na hrvatskom teritoriju može pratiti od 13. stoljeća. Velik broj Nijemaca naselio je područje Hrvatske nakon oslobođenja od Osmanlija u 19. stoljeću. Naziv za Nijemce izvan teritorija Njemačke je *Folksdojčeri*.

Rad se sastoji od nekoliko dijelova, prvi dio objašnjava prisutnost Nijemaca na hrvatskom i jugoslavenskom području. Drugi dio odnosi se na pitanje tko su zapravo bile hrvatske Njemice, odnosno kada su došle na područje Hrvatske, kakva je bila uloga Njemica u Hrvatskoj prije početka Drugog svjetskog rata. Potom se u radu govori o provođenju agrarne reforme i protjerivanju Nijemaca s njihovih posjeda, ali i o pravnom položaju unutar Jugoslavije. Treći dio govori o nametanju kolektivne krivnje većini *Folksdojčera* za zločine Trećeg Reicha. Zatim se u djelu govori o sudbini Njemica u Njemačkoj, ali i o sudbini jugoslavenskih Njemica. Sudbine žena iz Berlina za vrijeme sovjetske okupacije uspoređuju se sa sudbinama hrvatskih Njemica. Posljednji dio rada odnosi se na sudbinu hrvatskih Nijemaca u logoru Krndija. Njihova svakodnevnica, životni uvjeti, prehrana, bolesti i drugi problemi s kojima su se suočavali. Na samom kraju prikazana su neka od pisama hrvatskih Njemica, a zatim i pjesme koje su logorašice zapisivale i pjevale u logoru, kao i ostaci spomenara iz privatnog posjeda hrvatske Njemice. Cilj rada je prikazati njihovu bolnu sudbinu koja ih je nepravедno zadesila u godinama nakon rata. Hrvatske Nijemce nova je vlast dehumanizirala, no rad, iako pun njihovih osobnih i teških svjedočanstava, želi prikazati njihovu volju za slobodom i životom.

Ključne riječi: hrvatski Nijemci, *Folksdojčeri*, komunistička represija, nametanje kolektivne krivnje, logori

12.Summary

Croatian Germans are members of the German national minority, whose presence on Croatian territory can be traced back to the 13th century. A large number of Germans settled on the territory of Croatia after liberation from the Ottomans in the 19th century. Another name for members of the German national minority is Volksdeutschers, that is, the name for Germans outside the territory of Germany.

The work consists of several parts, the first part explains the presence of Germans on Croatian and Yugoslav territory. The second part refers to the question of who Croatian German women actually were, that is, when they came to the territory of Croatia, what was the role of Germans in Croatia before the beginning of World War II. Then the work discusses the implementation of agrarian reform and the expulsion of Germans from their estates, but also about legal status within Yugoslavia. The third part is about the imposition of collective guilt on the majority of Volksdeutschers for the crimes of the Third Reich. Then the work discusses the fate of German women in Germany, but also about the fate of Yugoslav German women. The fates of women from Berlin during the Soviet occupation are compared with the fates of Croatian Germans. The last part of the paper refers to the fate of Croatian Germans in the Krndija camp. Their everyday life, living conditions, diet, illnesses and other problems they faced . At the very end, some of the letters of Croatian German women are shown, and then also the songs that female camp inmates wrote and sang in the camp, as well as the remains of a scrapbook from the private property of a Croatian German woman.

The aim of the work is to show their painful fate that befell them unjustly in the years after the war. Croatian Germans were dehumanized by the new government, but the work, although full of their personal and difficult testimonies, wants to show their will for freedom and life.

Key words: Croatian Germans, Volksdeutschers, communist repression, imposition of collective guilt, camps

13.Popis slikovnih priloga

Slika 1. Njemački školski odjel u Viškovcima (preuzeto iz TUTKOVIĆ, T. ERCEG, S. (2016.) *Folksdojčeri u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji* U: *Essehist*. Vol. 8, No. 8.)

Slika 2. Folksdojčerska naselja prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Kraljevini Jugoslaviji (preuzeto iz TUTKOVIĆ, T. ERCEG, S. (2016.) *Folksdojčeri u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji* U: *Essehist*. Vol. 8, No. 8.)

Slika 3. Elisabeth Volk sa prijateljicama (preuzeto iz JAGIĆ, S.(2023) „*Ja sam Lissi, Elizabeth, a ne Jelisaveta.*“ Usmeni iskazi svjedokinja vremena o folksdojčerima u Jugoslaviji. U: *Povijest u nastavi*. Vol. 34, No. 1.)

Slika 4. Skupina logorašica s komandantom/upravnikom logora Krndija, njegovom suprugom i sinom, ljeto 1945. (GEIGER,V. (2008.) *Logor Krndija 1945.-1946.* Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.)

Slika 5 . Logor Krndija (preuzeto iz GEIGER,V. (2008.) *Logor Krndija 1945.-1946.* Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.)

Slika 6. Potvrda o smrti jednog od logoraša (preuzeto iz GEIGER,V. (2008.) *Logor Krndija 1945.-1946.* Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.)

Slika 7. Otpusnica iz logora (preuzeto iz GEIGER,V. (2008.) *Logor Krndija 1945.-1946.* Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.)

Slika 8. Odluka o zabrani posjećivanja logoraša (preuzeto iz GEIGER,V. (2008.) *Logor Krndija 1945.-1946.* Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.)

Slika 9. Ruševine crkve u Krndiji početkom devedesetih godina 20. stoljeća (preuzeto iz GEIGER,V. (2008.) *Logor Krndija 1945.-1946.* Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.)

Slika 10. Olga (1940.) i Marija Mira Knöbl (1926.-1947.) (preuzeto iz GEIGER,V. (2008.) *Logor Krndija 1945.-1946.* Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.)

Slika 11. Logoraški spomenar Albine Rechner (preuzeto iz GEIGER, V. (2008.) Logor Krndija 1945.-1946. Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.)

Slika 12. Logoraški spomenar Albine Rechner (preuzeto iz GEIGER, V. (2008.) Logor Krndija 1945.-1946. Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.)

Slika 13. Logoraški spomenar Albine Rechner (preuzeto iz GEIGER, V. (2008.) Logor Krndija 1945.-1946. Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.)

Slika 14. Logoraški spomenar Albine Rechner (preuzeto iz GEIGER, V. (2008.) Logor Krndija 1945.-1946. Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.)

14. Popis literature

BABIĆ, D. (2020.) *Nijemci u Slavoniji: od suživota preko stigme do reafirmacije nacionalnog identiteta*, U: *Sociologija i prostor, časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja*. Vol. 58 No. 2 (217).149.

BEEVOR, A. (2002.) "The Russian soldiers raped every German female from eight to 80" (<https://www.theguardian.com/books/2002/may/01/news.features11>) (posjećeno 1. 9.2024.)

CONNOLLY, K. (2009) <https://www.theguardian.com/film/2009/nov/26/anonyma-a-woman-in-berlin> (posjećeno 25. 8. 2024)

DETLAG, D. (2007.) *Logori i nakon rata, Progon Folksdojčera*, U: *Povijest u nastavi*. Vol. V, No. 10 (2). 233.

DACK, M. (2008.) *Crimes committed by Soviet soldiers against german civilians*, *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 10, Issue 4. University of Waterloo.

ERCEG, S. TURKOVIĆ, A. (2016) *Folksdojčeri u poslijeratnoj Jugoslaviji*. U: *Essehist* Vol. 8, No. 8. Osijek.

GEIGER, V., RUPIC, M. (2011.) *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.*, Dokumenti Dalmacija, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.

GEIGER, V. (2006.) *Logori za Folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945. - 1946.* U: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 38, No. 3. Zagreb.

GEIGER, V. (2002.) *Pjesme iz logora Krndija (1945.-1946.)* U: *Scrinia Slavonica* Vol. 2, No. 1. 364.7. U: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 38, No. 3. Zagreb.

GEIGER, V. (2008) *Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca*. Hrvatski institut za povijest. U: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 40, No. 3. Zagreb.

GEIGER, V. (2001.) *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*. Hrvatski institut za povijest. Dom i svijet. Zagreb.

GEIGER, V. (2008.) *Logor Krndija 1945.-1946.* Hrvatskih institut za povijest. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.

- GEIGER, V. (2003.) *Logorska sudbina Njemica u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) nakon Drugoga svjetskog rata* U: *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević*. Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- GEIGER, V. (2009.) *Sudbina jugoslavenskih Nijemaca u jugoslavenskoj i srpskoj književnosti*. Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj, Zagreb.
- GEIGER, V. (2020.) *Velika Pisanica 1945. sabirni, radni i prolazni logor za folksdojčere*. Hrvatski institut za povijest. Ogranak Matice hrvatske u Bjelovaru. Zagreb.
- GLASS, C. JANJETOVIĆ, Z. GRAUMANN, M. (2017.) *O "nestanku" nemačkih nacionalnih manjina. Jedno teško poglavlje u istoriji Jugoslavije 1941.-1945*. Institut za novu istoriju Srbije. Beograd.
- HILLERS, M. (2016.) *Jedna žena u Berlinu, Dnevnički zapisi od 20. travnja do 22. lipnja 1945.*, Šareni dućan, Koprivnica.
- LENDEL, T. (2001.) *Pravo na život. Pravo na priču*. U: *Kolo*, 2. Zagreb. 618.-620.
- LAUŠIĆ, A. (1991.) *Iz povijesti folksdojčera i njihova egzodusa na području Jugoslavije*. U: *Migracijske i etničke teme*. Vol. 7, No. 2. Zagreb.
- JAGIĆ, S.(2023) „*Ja sam Lissi, Elizabeth, a ne Jelisaveta.*“ *Usmeni iskazi svjedokinja vremena o folksdojčerima u Jugoslaviji*. U: *Povijest u nastavi*. Vol. 34, No. 1.
- MODRIĆ, B. (2023). *Djelovanje SS divizije Princ Eugen za vrijeme Drugog svjetskog rata u Dalmaciji*, Filozofski fakultet. Sveučilište u Splitu. Split.
- MOHO, T. (2001.) *Zato što noć nema oči*. Mozaik knjiga. Zagreb.
- NAIMARK, N. (2015.) *Miriam Gebhardt, Als die Soldaten kamen. Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkrieg.*, U: *Francia-Recensio 2015./3*. 20. Jahrhundert – Histoire contemporaine. München.
- RILL, H. STOJČIĆ, M. (2017?) *Na tragu podunavskih Nemaca*, Centar za nenasilnu akciju, Beograd, 38.-39.
- SCHWARTZ, A. TAKŠEVA, T. (2020.) *Between Trauma and Resilience A Transnational Reading of Women's Life Writing about Wartime Rape in Germany and Bosnia and Herzegovina*, U: *Aspasia*. Vol. 14.

ŠADEK, V. (2015) *Ratni pakao u Podravini u posljednim mjesecima Drugog svjetskog rata*, U: *Podravski zbornik*. Vol., No. 41.

TENZ, C. PESCHEL, S. (2018.) <https://www.dw.com/en/anonymous-a-woman-in-berlin/a> (posjećeno 26. 8. 2024.)

<https://enciklopedija.hr/clanak/folksdojceri> (pristupljeno 4.8. 2024)

Jelena (Jelka) Kurtnaker (1909.) iz Požege

Majka i ja odvedene smo iz Požege u logor Krndiju u srpnju 1945. Osjećali smo se Hrvatima. Sjećam se da je u Krndiji crkva bila porušena, a oltar sv. Antuna je ostao. U jednoj štali bilo nas je smješteno sto ljudi. Ležali smo na staroj slami jedna do druge. Pitali su: jel znaš pisati? Vidjeli su da imam nalivpero. Postala sam ćato. I vodila sam popis logoraša u toj štali. Kad su dolazili iz uprave morali smo prozivati. Svaku noć u 12 sati dolazila je patrola i izvodila nas vani. Ja sam u logoru čula samo hrvatski jezik. U tom mom odjelu jedne noći jedna mlada žena je rodila. Jedna baka je pomogla u porodu. To dijete je bilo užasno slabo. Dan - dva pred Veliku Gospu (bila je nedjelja) krstili smo dijete u crkvi. Dijete je kršteno imenom Marija. Prvi ili drugi dan nakon Gospe, Marija je umrla. Sjećam se dvije djevojčice, dobile su ospice i obadvije su umrle u jednoj noći. Nikakve lijekove nismo dobivali. Imali smo jednog doktora logoraša. Čovjek se ne boji smrti tamo. Bio je samo jedan bunar pitke vode. Hrana je bila jako loša. Preko žice smo dobili jedanputa kruh i rakiju, koje je donijela djevojka koja je služila kod moje sestrične. Pješice je došla iz Požege. Djevojka Bišof Ankica iz Požege je pobjegla iz logora. Ja sam joj pomogla. Drugih imena se više ne sjećam. Bio je u logoru i jedan mladi svećenik. Da je svećenik to smo tek kasnije saznali, u logoru. Nitko mu nije znao ime. Zvali smo ga Bezimeni. Nakon devete molbe moje sestrične, u listopadu 1945., majka i ja puštene smo kući. Uspjela je dokazati da smo porijeklom ustvari Mađari, a ne Nijemci. Kad sam došla kući u Požegu nisam dugo, dugo nikome govorila o logoru. Svoje dane u logoru Krndiji opisala sam u pripovijetkama "Gorka sjećanja", odnosno "Logoraški zapisi" i "Bezimeni". Logor Krndiju ne imenujem, ali sjećanja su o Krndiji.

Logoraška pisma Marije Mire Knöbl

Dragi naš mili i dobri tatice!

Već je 9 h na večer, Paula tj. Ivanova žena i kćerka već spavaju kao i Olgica, mama još nešto sprema za put, a ja dragi tata sjela sam da ti napišem nekoliko riječi. Mama je mislila da neće ići u Valpovo, kako si joj i sam pisao da ne dođe, ali nemamo koga da pošaljemo stoga se ona odlučila na put, pa ako je sreća posluži da Ti predade paket i da s tobom malo govori, jer već nam se ovo vrijeme dragi tata otkako nijesi ovdje čini kao čitava vječnost, a ima uvijek nešto nova što Ti možda u listu ne bih ni razumio. Prošle nedjelje u subotu tj. 18 čuli smo da si u Krndiji pa smo na brzu ruku spakovali paket i Beker ga, je poneo ali ga je u nedjelju vratio nazad, kaže nisi u Krndiji, bili smo sasvim izvan sebe jer nismo znali konačno gdje si i gdje da te tražimo. Ali u ponedjeljak primili smo Tvoj list od 19. VIII [...]. Uz paket smo bili poslali list u kojemu smo sve točno napisali i opširno a sada moram ponovo. Molbu je Ivan napravio na mamino ime i predao na osječku Oblast, a sa osječke mislim da će ići na Brod, onda Brod šalje na đakovački odbor, koji ima da pošalje opet natrag na Brod svoje mišljenje o Tebi, tj. kako si se vladao i kakav si. Šarčević je obećao kada stigne molba u Đ[akovo] da će ju odmah riješiti, a i Kolar je kao pretsjednik jako dobar čovjek. I on kaže možemo potvrditi da je dobar i pošten čovjek. I Lukić također, čak je napisao za Bernadića i Šarčevića kao molbu da si mu Ti komšija, da te pozna i neka Ti dobro riješe neka spase dobra i bolesna čovjeka jer on za Tebe garantira. Međutim, Bernadić je stradao, pao sa motora, a sada leži u bolnici ima potres mozga. Mama i Paula (tj. Ivanova žena) idu svaki dan u općinu da pitaju je li molba stigla, ali još je nema, mora svaki dan da stigne. Za Njemačku po pričanju sviju neće se nikako ići, jer Englezi ne primaju, već kažu tamo gdje su se rodili ono je njihova domovina. Bila je kod nas Kurcovica od šnajdera pa kaže bio je kod nje jedan oficir koji [je] pratio transport do granice pa kaže ono, neće nikako za Njemačku, već da će mješane brakove pustiti, a pravi Švabi da će biti tu u Jugoslaviji 9 mjeseci na prisilnom radu. U Osijeku i Brodu miješani brakovi uopće nijesu ni dirani, stoga će se vas po svoj prilici skoro pustiti. Sada je naš odbor otišao u Osijek opet po neke nove zakone. Ivan kaže on bi te putem osječke Oblasti odmah mogao pustiti, ali što bi to vrijedilo, ako bi, za dan dva opet kao Rakovi bio ponovo hapšen od naše oblasti, stoga je ipak bolje malo se strpiti dulje pa da ide pravim putem do konačnog rješenja kojim se oslobađaš za uvijek. Dragi tata jako nas zabrinjuje što si bolestan, samo da nijesi jako, jer ako dragi tata tebe nema onda više ne postoji ni jedna iskra veselja u nama za životom, jer i nama dragi tata jedina je nada da se još jednoć vidimo i zagrlimo, jer zbiljam nema veće sreće nego živjeti u krugu svojih milih i dragih.

Juče je dragi tata bio Tvoj dragi imendan. Mi Ti čestitamo sa željom da nam se vratiš i to što prije kući. Jer većega dara Ti nebi mogao nitko zaželjeti. Mi smo svi zdravi. Kod kuće je sve u redu. Olgica je debela i jako dobra svaku večer sklopljenim rukama moli za Tebe da se skoro vratiš. Za nas se nemoj briniti gledaj da se uzdržiš, i malo ohrabriš, jer sve će to jednom proći, a i nama jednom sunce opet zasjati, ah kao neka.

[Đakovo, kraj kolovoza/početak rujna 1945.]

Dragi naš tata!

Evo, šaljem Ti praške, koje su jako dobre za proljev, ove žute pogotovo, ili ako imate malo kave ili gunje lista skuhati kao čaj, ali biće dovoljno samo ovaj lijek. Mama je sretno stigla kući. Bila je kod Ivana i pričala mi je o slučaju sa Tobom kako Te ne priznaju kao mješani brak. A Ivan kaže: Ti se priznaješ za Hrvaticu jer ti je majka i od oca majka Hrvatica, a ako idu mješani brakovi kući ići ćeš i ti. Ivan kaže izgleda da će poslije izbora ići kući svi po svoj prilici, jer ih Englez ne prima, a tako on nije prije nikada govorio. Mama je pitala Ivana je li i on napisao što na molbu. Ivan je napisao da garantira da si dobar i pošten čovjek i potpisao se je pod molbu. Ako budeš opet došao pred komisiju onda Ti njima rastumači da je mama hrvatica ne po imenu Puhl već po majci Križan i očevoj majci Tukanić i neznamo uopće njemački nitko. Za sada nema, više ništa nova. Dragi tata nemoj slušati kojekakve gluposti onih ljudi koji fantaziraju gluposti u logoru, ohrabri se i uzdrži se još malo, jer mi Ti sigurno mislimo dobro i nećemo Ti izmišljotine pisati. Nemoj se ljutiti što Ti nismo poslali novaca, mama slabo može da šije kad sama radi, a cijeli dan mora da hoda i da se brine za tebe radi molbe pa opet za kući, a i gosti su bili pa onda se odmah više potroši, a dinara nema toliko koliko kuna. Drugom prilikom ćemo gledati da ti pošaljemo. Nemoj piti mnogo vode, više jedi i uzmi ako od koga dobiješ.

Za sada primi mnogo pozdrava i pusa od mame, Olgice i Mire.

1945., listopad 13.

Slavonski Brod

Odsjek za javni red i sigurnost Upravnog odjela Okružnog NO-a Slavonski

Brod donosi odluku o puštanju iz logora Krndije Agneze (1882.) i Jelke

(1909.) Kurtnaker iz Požege

OKRUŽNI NARODNI ODBOR UPRAVNI ODJEL SL. BROD

ODSJEK ZA JAVNI RED I SIGURNOST

Br. 14274-II-824

Sl. Brod, dne 13. X. 1945

Predmet: Kurtnaker Jelka i Agneza
otпуст iz logora

O D L U K A

Povodom podnešene molbe od strane Justina Delfabro iz Požege, kojom moli za otпуст iz logora Kurtnaker Jelku i Agnezu iz Požege, koji se nalaze sada internirani u logoru Krndija, kao pripadnici njemačke narodne skupine, obnalazi ovaj okružni NO, nakon svestranog razmatranja donijeti slijedeće:

R I J E Š E N J E

Kurtnaker Jelka i Agneza iz Sl. Požege, koji se sada nalaze u logoru Krndija imaju se pustiti iz logora svojoj kući na slobodu, da postanu slobodni građani Demokratske Federativne Jugoslavije

O B R A Z L O Ž E N J E :

Justina Delfabro u svojoj molbi izjavljuje da imenovane nijesu bile članice kulturbunda, što i Gradski NO Sl. Požege br. 6245/45 od 6. X. 1945 potvrđuje, prema tome je vidljivo da se

imenovane nijesu ogrešile o NOP pa je iz svega izloženog valjalo donijeti odluku kao u dispozitivu.

O tome obavjestiti:

1. Delfabro Justinu iz Požege, znanja radi
2. Upravu logora Krndija s pozivom da imenovane odmah puste na slobodu i snabdjeju s potrebnim ispravama kako bi mogli nesmetano doći svojoj kući.
3. Gradski NO Požega znanja radi
4. Javni tužilac za okrug Brod znanja radi

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

M.P.

Pročelnik

Slavko Sudarević [v.r.]

---

*Krndija je žicom ograđena,
Mila moja majčice, tu izlaza nema.
Dovode me do uprave puste,
Tu mi sijeku, majčice, moje kose guste.
Tijelo mlado, al od bola modro,
Mila moja majčice, to ne sluti dobro.
Kad ja umrem i kad me sahrane,
Mila moja majčice, ti ne misli na me. Itd*

"Krndija je žicom opletena"

*Jednog dana snijeg i kiša leti
od kuće me, majčice, sprovode agenti.
Sprovode me do tamnice puste,
pa mi sijeku, majčice, moje kose guste.
Krndija je žicom opletena,
mila moja majčice, nigdje izlaz nema.
Gore tama, a dolje su mravi,
kad ja umrem, majčice, ti me zaboravi.
U proljeće kad procvjeta cvijeće,
mila moja majčice, mene biti neće.*

Posljednji trag

Tamne ulice skrivaju kola,

iščezava šum motora,

ćuk zove: "dođi"

putovanje je kraj, zvijezde sakrivaju svoja lica,

nema svjedoka,

u okovima,

povezanih očiju.

san je ocvao u proljeće,

sosa mu je posijedila,

pucanj zaustavlja dah, razdire zrak,

smrt dolazi,

Tišina.

Sunce se više ne rađa, vjetar huči,

huči nad grobovima.

Čijim grobovima?

Djeca bez oca pitaju i traže, riječi zastaju u grlu,

oni to nikad neće shvatit

Syngamen

Tarkko unee sjeelo
I show ee sjeeth
Stalno no tom svijetu
Lamo mijenja jest

Sjech-se nek' put i
mene

Stenojõ 1/10/1969.

harro

Spomen

Prijateljstvo pravo
u riječima nije
već u srcu pravo
prijateljstvo bije

Da zgodno pjevanje
na Niady

Krnolija №/XII 45

Sjeta

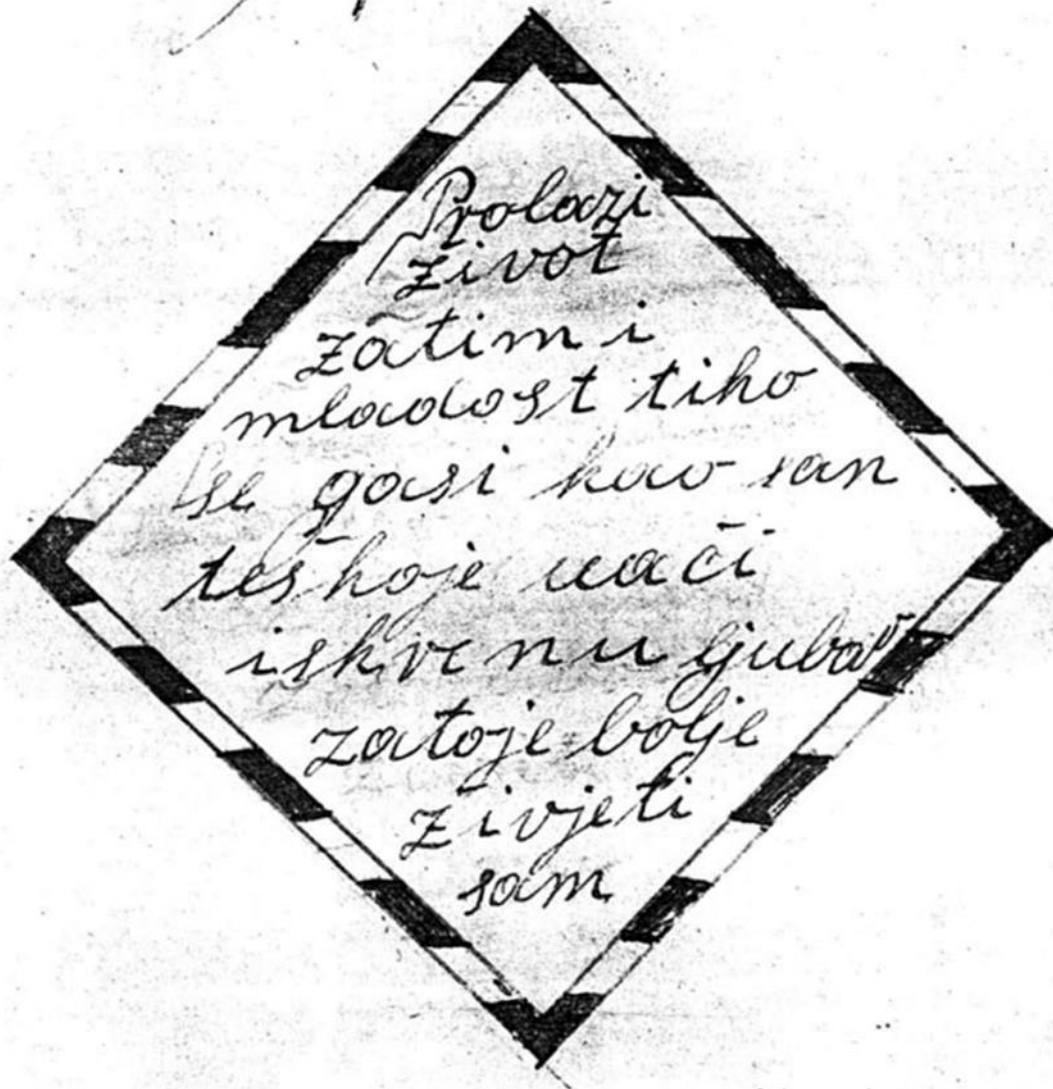
Glavom pjetar duvo
plavo more buci
tko pjetiti nezna
ljubav go namci.

Sjeti se pjesce
kosova pree
al ih nezovi
jer se vratit pree.

Sjeti se na logor Lendiju
i na Lizu

Moj XII 45

Pomen

Za dugo sjećanje na
Karl Bleit
15. X. Logor, Španija

Obrazac A.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Franka Polić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e magistra/magistrice povijest, talijanska književnost, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 19.9.24.

Potpis Franka Polić

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica: FRANKA POLIĆ

Naslov rada: HRVATSKE NSEMICE I NJIHOVE
SUDBINE U PORATU

Znanstveno područje i polje: HUMANISTIČKE ZNANOSTI, POVIJEST

Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
prof. dr. sc. Mladenko Domazet

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
_____

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
prof. dr. sc. Aleksander Jakir
prof. dr. sc. Josip Vrandečić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22)).

Split, 19.9.2024.

Potpis studenta/studentice: Franko Polić

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.